

ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ ТРАНСПОРТУ

Кафедра „Менеджмент на транспорті”

**О.Г. Дейнека, М.В. Найдьонова,
О.М. Череватенко, О.М. Синікова**

ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Конспект лекцій

Частина 2

Харків - 2010

Дейнека О.Г., Найдьонова М.В., Череватенко О.М.,
Синікова О.М. Економіка зарубіжних країн: Конспект лекцій.

– Харків: УкрДАЗТ, 2010. – Ч.2. – 69 с.

Даний конспект лекцій розкриває основні положення дисципліни „Економіка зарубіжних країн”. Наведений матеріал розкриває світову економіку в цілому як систему, економіку окремих її частин, тобто країн і регіонів, а також інституційний устрій світового господарства.

Рекомендується для студентів факультету економіки транспорту спеціальності «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» всіх форм навчання.

Бібліогр.: 32 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри “Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності на транспорті” 24 лютого 2009 р., протокол № 6.

Рецензент

доц. О.В. Громова

О.Г. Дейнека, М.В. Найдюнова,
О.М. Череватенко, О.М. Синікова

Економіка зарубіжних країн

Конспект лекцій

Частина 2

Відповідальний за випуск Найдюнова М.В.

Редактор Губарева К.А.

Підписано до друку 31.03.09 р.
Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.
Умовн.-друк.арк. 3,5. Обл.-вид.арк. 3,75.
Замовлення № Тираж 50 Ціна

Видавництво УкрДАЗТу, свідоцтво ДК 2874 від 12.06.2007 р.
Друкарня УкрДАЗТу,
61050, Харків - 50, майд. Фейєрбаха, 7

**УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ЗАЛІЗНИЧНОГО
ТРАНСПОРТУ**

Кафедра “Менеджмент на транспорті”

**Конспект лекцій
з дисципліни “Економіка зарубіжних країн”**

Частина 2

Харків 2010

Дейнека О.Г., Найдьонова М.В., Череватенко О.М., Синікова О.М. Конспект лекцій. – Харків: УкрДАЗТ, 2010. – Ч.2. – 70 с.

Даний конспект лекцій розкриває основні положення дисципліни „Економіка зарубіжних країн”. Наведений матеріал розкриває світову економіку в цілому як систему, економіку окремих її частин, тобто країн і регіонів, а також інституційний устрій світового господарства.

Рекомендується для студентів факультету економіки транспорту спеціальності «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» всіх форм навчання.

Бібліогр.: 32 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри “Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності на транспорті” 24 лютого 2009 р., протокол № 6.

Рецензент

доц. О.В. Громова

ЗМІСТ

	Вступ	4
Лекція 9	Національна економіка Японії	5
Лекція 10	Національна економіка КНР	16
Лекція 11	Країни, що розвиваються, у світовій економіці	28
Лекція 12	Економічний розвиток країн Південно-Східної Азії (ПСА)	34
Лекція 13	Економіка країн Південної Азії	38
Лекція 14	Західна Азія і Північна Африка (країни Північної Африки і Близького Сходу)	43
Лекція 15	Економіка країн Тропічної Африки	48
Лекція 16	Економіка країн Латинської Америки	53
Лекція 17	Національна економіка Австралії, Нової Зеландії та країн Океанії	58
	Список літератури	68

ВСТУП

Серед дисциплін, що формують систему економічного знання сучасного економіста в будь-якій країні, велике значення має економіка зарубіжних країн. Національні економіки вже давно є частиною динамічної системи світового господарства. Зрозуміло, чим активніше країна включається до системи світогосподарських зв'язків, чим точніше побудований курс її взаємодії з іншими країнами світу, тим динамічніше і результативніше її власний розвиток, тим вище добробут суспільства і його громадян. Тому знання закономірностей розвитку національних економік зарубіжних країн, успіхи одних країн і кризові явища інших сьогодні економісту просто необхідні

Починаючи вивчення курсу «Економіка зарубіжних країн», студенти повинні опанувати базу знань, вмінь і навичок з різних дисциплін, які допоможуть ефективно засвоїти матеріал, що буде викладатися. Серед дисциплін, які студенти мають засвоїти перед викладанням курсу, слід зазначити такі, як «Розміщення виробничих сил», «Економічна теорія», «Історія економічних вчень».

ЛЕКЦІЯ 9 НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ЯПОНІЇ

Місце Японії у світовій економіці та фактори економічного розвитку

Японія належить до найрозвинутіших країн світу. За обсягом валового національного продукту (ВНП) та валового внутрішнього продукту (ВВП), обчисленими за поточним курсом валют, вона поступається тільки США. Її частка у світовому ВНП становить 10,5 %, у світовому промисловому виробництві – 12 %. Японія знаходиться серед світових лідерів з виробництва чорних металів, електроенергії, автомобілів, суден і особливо комп'ютерної техніки. Частка Японії у світовому виробництві телевізорів становить 60 %, у виплавці сталі – 14%, штучних волокон - 12 %. Вона посідає друге місце у світі за тоннажем торговельного морського флоту і перше місце за виловом риби. Японія є значним експортером капіталу, одним з найбільших кредиторів у світі, її банки – серед найпотужніших на світовому кредитно-фінансовому ринку. Японські готові товари, насамперед електроніка, завойовують ринки майже всіх країн світу завдяки високій якості і надійності. Водночас Японія поглинає великі обсяги енергоносіїв, мінеральної і сільськогосподарської сировини, продовольства, імпортуючи їх з інших країн. Сальдо японського зовнішньоторговельного балансу зводиться зі значним позитивом протягом останніх десятиліть. Але наприкінці ХХ ст. економічний розвиток країни уповільнився, його темпи помітно нижчі, ніж в інших розвинутих країнах. Японія опинилася перед необхідністю здійснити серйозні економічні реформи.

Особливості, що визначають оригінальність японської економічної моделі: історико-економічні умови; рішучість у проведенні економічних реформ і їх ефективність;

специфіка соціальних відносин усередині країни, зокрема по осі уряд – бізнес – населення.

На відміну від США Японія не багата на природні ресурси. Вона має невеликі поклади вугілля і мідної руди. Земельні ресурси дуже обмежені, обробляється тільки 14 % усієї площі країни. Брак землі певною мірою компенсується ресурсами океану, яким Японія оточена з усіх боків; риба з давніх давен була та значною мірою є і зараз основним постачальником тваринних білків у раціоні японця.

Отже, національні природні ресурси не можуть бути міцною базою економіки, її підґрунтям. Але саме їх дефіцит спричинив значною мірою особливість економічної структури Японії зокрема й зовнішньоекономічних зв'язків: вона спеціалізується на виробництві й експорті готової продукції, а імпортує паливо, сировину і продовольство. Імпорт енергоносіїв становить 80 % від їх споживання в Японії. Це створює місткий ринок відповідних товарів, що приваблює ресурсозабезпечені країни, причому не тільки ті, що розвиваються, а навіть США, Канаду й Австралію.

Для розуміння специфіки економічного розвитку Японії слід урахувати особливості й економічної історії. Вона характеризується двома суперечливими процесами: тривалою свідомою ізоляцією Японії від навколишнього світу і готовністю впровадити в національну економіку найкращі здобутки світової наукової і технічної думки. Ізоляція, яку правлячі кола країни ретельно підтримували, сприяла не тільки збереженню національних традицій і зміцненню національної самосвідомості, а й мала економічні наслідки. Один з них полягає у тому, що японці неохоче допускають до себе іноземців – не тільки у фізичному розумінні, а й іноземний капітал і товари. Частка іноземних інвестицій у японській економіці незрівнянно нижча, ніж японських в інших країнах. Менталітет пересічного японця сформувався таким чином, що він впевнений: "японське – найкраще", тому надає перевагу

національним товарам перед іноземними.

Характерною рисою організаційної структури японського бізнесу є вертикальна інтеграція фірм. Великі компанії об'єднуються із середніми та дрібними; таке об'єднання має назву «кейрецу». Це класична форма: «материнська фірма - дочірня фірма». Великі корпорації передають замовлення на малі та середні підприємства з нижчим рівнем заробітної плати, щоб знизити собівартість продукції. Іноді малі фірми виступають як венчурні, виконуючи ризиковану роботу. Головна фірма перетворюється на «мозок», зосереджуючись на інноваційній та інвестиційній діяльності. Субпідрядними відносинами охоплено понад 60 % дрібних і середніх компаній в обробній промисловості. Особливістю відносин між великими компаніями є взаємне володіння акціями одна одної; проте пакет акцій чужої компанії не повинен перевищувати 5-10 %.

Рисою, що суттєво відрізняє Японію від інших держав, є специфічна організація праці. Вона полягає у системі довічного найму і визначення ставки заробітної плати, а також залежності службової кар'єри від стажу роботи і віку працівника. Коли робітник або службовець наймається фірмою, то він може розраховувати (у разі сумлінної праці) на роботу в цій фірмі аж до виходу на пенсію. Навіть під час кризових ситуацій фірма намагається не звільняти кадрових працівників. Це стає можливим завдяки особливій системі заробітної плати. Базова ставка плати порівняльно невелика, а різні премії та надбавки часто її перевищують; під час економічної скрути премії відмінюються і працівник одержує тільки ставку, а фірма економить на заробітній платі. Ставка заробітної плати зростає відповідно до стажу роботи працівника у фірмі та його віку. Зі свого боку, працівник японської фірми відповідає їй вірою і відданістю. Усередині фірми панують патерналістські відносини: молодший за віком і стажем працівник в усьому покладається на свого керівника та не дозволяє собі його критикувати. Керівник вважає своїм обов'язком опікати підлеглого, іноді навіть втручаючись у сферу його

особистого життя (наприклад, дає йому поради щодо одруження). Керівник не боїться, що молодий і талановитий підлеглий може його «обійти» по службі: його солідний вік і стаж є надійним захистом проти конкуренції.

Структура національної економіки Японії

В економіці Японії тривалий час основа частка припадала на важку промисловість – металургію, енергетику, важке машинобудування, основну хімію і нафтопереробку. Така структура в основному зберігалася до 70-х років минулого століття. Оскільки на світових ринках у ті часи сформувалася тривала тенденція падіння цін на сировину, у тому числі мінеральну, Японія нарощувала потужності у галузях важкої індустрії на імпортованих рудах металів, нафті й газу, хімічній сировині. Практично не маючи залізної та марганцевої руд, а з кольорових металів видобуваючи тільки мідь, Японія протягом майже всього минулого півстоліття посідала друге місце у світі за виплавою сталі, алюмінію, міді і деяких інших кольорових металів. За потужністю нафтопереробних заводів вона поступається тільки США, хоч уся її нафта надходить з інших країн. Особливо швидкими темпами розвивалося машинобудування. Якщо виробництво в обробній промисловості в цілому збільшилося за 1953-1971 рр. в 11 разів, то в машинобудуванні – у 25 разів. Відносно дешева робоча сила зумовлювала конкурентоспроможність також працемісткого виробництва – автомобілебудування, радіо- і телевізійної техніки, легкої промисловості. Наприкінці 60-х років Японія вийшла на перше місце у світі за виробництвом легкових автомобілів, транзитних радіоприймачів і телевізорів, а згодом і металорізальних верстатів.

Із 70-х років зовнішньоекономічна ситуація для Японії суттєво змінюється. По-перше, різко підвищуються ціни на нафту, а також на деякі інші природні ресурси, що боляче

позначилося на японській економіці; енергоємні та металоємні види виробництва втратили стимул подальшого розвитку. По-друге, розвинуті країни вступили у стадію постіндустріального розвитку, коли традиційні галузі, особливо металургія, важке машинобудування, основна хімія, вже не відіграють провідної ролі. По-третє, заробітна плата японського робітника підвищилася і досягла рівня інших розвинутих країн; це ліквідувало перевагу Японії у собівартості продукції за рахунок дешевої робочої сили. У таких умовах необхідна була докорінна перебудова структури японської економіки. Енергетична криза спонукала до впровадження енергозберігаючих технологій. Значно скоротилися питомі витрати палива на виробництво одиниці товару. Різко загальмувалися темпи виробництва електроенергії і чорних металів. Подорожчання робочої сили призвело до суттєвого зниження частки продукції легкої промисловості. Натомість швидкими темпами розвивалися наукоємні види виробництва, особливо електроніка і робототехніка. Зайнятість за секторами: на сільське господарство припадає 4,6 %, на промисловість – 27,8 %, на послуги – 67,6 %.

Частка промисловості знизилася порівняно з 50-60 роками, але вона все ще вища, ніж у США або західноєвропейських країнах, а частка послуг дещо нижча.

Сільське господарство Японії, незважаючи на дефіцит земельних площ, забезпечує 70 % потреб країни в продуктах харчування. Основні культури: рис, картопля, цукрова тростина і цукрові буряки, цитрусові. Значна частина овочевих культур вирощується у штучному середовищі. Сільське господарство відзначається високою інтенсивністю і врожайністю, високим рівнем хімізації. У сільському господарстві переважають дрібні ферми. Уряд захищає аграрний сектор протекціоністськими заходами. Тільки у 1994 р. було знято заборону на імпорт рису, незважаючи на те, що японський рис дорожчий за американський у 2,5 рази і тайландський – у 5 разів.

Промисловість Японії все більше орієнтується на

наукоємні галузі. Частка машинобудування у структурі обробної промисловості піднялася з 30 % у 60-х до майже 60 % у 90-х роках. Пріоритетними галузями стали електроніка, аерокосмічна техніка, телекомунікаційні засоби, робототехніка. Крім того, Японія посідає перше місце у світі за виробництва суден (52 % світового обсягу), автомобілів (30 %), тракторів, металообробного устаткування. Незважаючи на зниження ролі традиційних галузей, позиції Японії досить міцні у світовому виробництві сталі (14 %), штучних волокон (12 %), гуми, холодильників, пральних машин.

У 70-80-х роках уряд підтримував депресивні галузі шляхом їх санації: перспективні підприємства одержали кредити та пільги, безнадійні було закрито. Найбільш складною була ситуація в таких галузях: виплавка алюмінію і мартенівської сталі, виробництво хімічних добрив і волокон, суднобудування, текстильна й швейна промисловість. У 90-х роках держава відмовилася від опіки неконкурентоспроможних галузей; їх продукція стала заміщуватися імпортом. Значною мірою цей імпорт складається з товарів, вироблених філіями японських корпорацій за кордоном.

Особливістю японської економіки є об'єднання приватних підприємств у різні асоціації, кооперативи, союзи. Деякі з таких об'єднань перетворюються на великі концерни світового значення. У сфері послуг найбільшого значення набули торгівля, фінансові, банківські послуги, інформатика, зв'язок, туризм. Зростає роль послуг, пов'язаних з обслуговуванням виробництва: консалтинг, інжиніринг, маркетинг.

Із середини 80-х років Японія стала найбільшим кредитором світу; загальна сума її зарубіжних активів перевищує один трлн дол. Тривалий час Японія не мала зовнішніх боргів, її платіжний баланс зводився з позитивним сальдо. Проте з 90-х років минулого століття економічна ситуація в країні погіршилася, й у 2006 р. зовнішній борг Японії вже становив 1,5 трлн дол. У той же час Японія

посідає перше місце серед розвинутих країн і друге місце у світі (після Китаю) за золотовалютними резервами, сума яких становила 8772 млрд дол. (2006 р.), з них 704 млрд дол. припадають на іноземні цінні папери.

З експорту прямих інвестицій Японія у 80-х роках минулого століття посідала перше місце, у 90-х роках вона поступилася США та Франції. Найбільшими інвесторами є компанії «Хітачі», «Мацусіта», «Тойота», «Соні». Основна частка інвестицій (понад 40 %) спрямовується до США. У 1985-1989 рр. зарубіжні інвестиції Японії зростали пересічно на 6 % щороку.

Кредитно-фінансова система Японії представлена приватними і державними банками. Державі безпосередньо підпорядковані Центральний банк Японії і Японський банк розвитку, низка громадських фінансових організацій. Серед приватних банків Японії є група найбільших у світі.

Динаміка економічного розвитку Японії у другій половині ХХ ст. відзначається зміною ритму залежно від характеру економічних процесів, що відбувалися як усередині Японії, так і на світовому просторі. Можна визначити три періоди, які чітко виокремлюються за темпами зростання економіки. Перший період охоплює 50-60-ті роки з дуже високими темпами розвитку. У 50-х роках пересічний приріст ВВП становив 15 %. Це був час відбудови японської економіки, оснащення виробництва новітньою технікою, значних капіталовкладень у промисловість і сільське господарство. У 60-х роках приріст дещо знизився, але все ж таки залишався досить високим.

Другий період (70-80-ті роки) характеризується помірними темпами: 3,8-4,5 %. Це був час стабілізації вже зрілої економіки. Невисокі темпи в цей період пояснюються також появою проблем, про які вже говорилося: енергетична криза, необхідність структурної перебудови промисловості.

Третій період розпочався у 90-х роках. Він відзначається вкрай низькими темпами приросту ВВП – у середньому 1,4 %, що значно нижче темпів розвитку інших розвинутих

держав, конкурентів Японії на світових ринках.

Промисловість у 2000 р. показала приріст на 5,7 %, але вже на початку 2001 р. розпочався її спад. У 2006 р. приріст обсягу промислового виробництва становив 3,3 %. Скорочення виробництва призвело до зростання безробіття.

Фондовий ринок Японії відбиває загальний стан економіки країни. З 1990 р. до 2001 р. головний фондовий індекс Японії Ніккей 225 знизився на 64 %, у той час як його американський аналог ДоуДжонс збільшився на 321 %. Японією пройшла хвиля банкрутств.

Державне регулювання економіки Японії

Для Японії характерна дуже активна роль уряду в управлінні економікою. В країні сформувалася специфічна модель розвитку, яка одержала назву «планово-ринкова економіка». Вона передбачає державне регулювання економіки на основі взаємодії адміністративного апарату й приватного підприємництва. За допомогою цієї системи розробляються різні методи впливу на господарчі рішення приватних підприємств, пов'язані з інвестиціями, науково-технічною політикою, ціноутворенням тощо. Ці методи не змінюють ринковий механізм, а підтримують, доповнюють і коригують його функціонування.

У перші два повоєнні десятиліття уряд вдавався до жорсткого адміністрування у сфері економіки. Потім регулювання здійснювалося фінансовими, кредитними та ціновими методами. Наприкінці 90-х років, коли в Японії позначився спад, уряд проголосив політику дерегулювання, тобто обмеженого втручання держави в діяльність приватного бізнесу і сподівання на регулюючу роль ринку.

Основою державної внутрішньоекономічної політики є планування соціально-економічного розвитку країни. Загальнодержавні плани є індикативними, тобто не обов'язковими для виконання. Проте великі корпорації, середні та навіть дрібні підприємства корелюють свою діяльність з рекомендаціями плану.

Напрями і методи внутрішньоекономічної політики

держави змінювалися відповідно конкретній ситуації в країні і проблемам, що поставали перед її економікою.

У 50-60-х роках уряд активно втручався у розподіл ресурсів між галузями з метою формування певної структури промисловості. Основним методом досягнення цілі була система валютних квот на оплату необхідного для фірм імпорту. Було встановлено обмеження на приплив іноземного капіталу в Японію.

Із 70-х років, коли економіка вже зміцніла, було скасовано валютно-ліцензійний контроль над імпортом, знято обмеження для припливу капіталу, а також обмеження для експорту японського капіталу за межі країни. У середині 70-х років Японія перейшла від фіксованого курсу єни до плаваючого. Для форсування розвитку пріоритетних галузей – електронного машинобудування і виробництва сучасних засобів зв'язку – були впроваджені державні програми фінансової й організаційної підтримки науково-дослідних робіт, що виконувалися найбільшими фірмами у галузі високих технологій. У середині 80-х років, зважаючи на надмірно велике позитивне сальдо зовнішньої торгівлі, що загострювало відносини Японії з її конкурентами, уряд запровадив пільги для імпортерів, щоб вирівняти торговельний баланс.

Наприкінці 90-х років, коли темпи розвитку економіки вкрай загальмувалися, стало ясно, що настав час нових реформ. У 1999 р. була здійснена фінансова реформа, яка одержала назву «великий вибух». Були усунені перепони для доступу на фінансові ринки. Банки, брокерські і страхові компанії набули можливості займатися всіма видами фінансових операцій. Скасовано заборону доступу нефінансових компаній на фінансові ринки. Дозволена торгівля цінними паперами поза фондовими біржами. Втручання держави в оперативну діяльність суб'єктів економіки суттєво знизилася, піднялося значення ринкових важелів регулювання. Деретуляція економіки, визволення системи від безнадійних боргів і жорсткий контроль

дефіциту державного бюджету – ось головні пріоритети нової економічної політики уряду Японії.

Багато хто з економістів як у самій Японії, так і за її межами вважає, що для активізації ділової діяльності в країні необхідно покінчити з тривалою дефляцією і занизити курс єни. Наслідком цього буде зниження реальної вартості безнадійних боргів на балансах японських компаній, що підвищують їх економічну активізацію. Крім того, вартість японських товарів у доларах знизиться на світових ринках, що підвищить їхню конкурентоспроможність і збільшить експорт. Нарешті, з'являються сумніви щодо ефективності системи довічного найму, яка виявила свою недостатню життєздатність, оскільки обмежує маневрування робочою силою. Вже є сміливці, що залишають велику фірму, щоб започаткувати власний бізнес.

Пожвавлення економіки Японії почалося з 2003 р., коли темп ВВП піднявся до 3,3%. У 2004 р. приріст становив 2,6, у 2005 р. 3,0, у 2006 р. – 2,8%.

Зовнішньоекономічна політика Японії

Протягом усієї своєї історії Японія намагалася здійснювати експансію на світові ринки спочатку товарів, а потім капіталів. У цьому вона досягла значних успіхів. Японія посідає третє місце у світі за обсягом зовнішнього товарообігу, є одним з лідерів з іноземних інвестицій і головним кредитором.

Особливе значення для Японії має зовнішня торгівля, яка завдяки тривалому позитивному сальдо сприяє величезному припливу капіталу в країну. У 2006 р. експорт товарів становив 590 млрд дол., імпорт – 524 млрд дол., отже, сальдо дорівнювало 66 млрд дол. Найвищих значень зовнішня торгівля досягала у 50-60-ті роки ХХ ст., у 90-х роках її темпи сповільнилися. Частка Японії у світовому експорті товарів становить 5 %, в імпорті – 4 %.

В експорті товарів найбільша частина належить

продукції обробної промисловості – 95 %, з них на машини і транспортні засоби припадає 70 %. Найбільше експортується офісного телекомунікаційного обладнання (21,8 %) та автотранспортних засобів (19,7 %). В імпорті значна частка припадає на мінеральну сировину (21,5 %), машини і транспортні засоби (27,4 %), продовольство (19,2 %).

У географічному розподілі зовнішньої торгівлі для Японії головне значення мають США (32,6 % експорту і 24,3 % імпорту) і Південно-Східна Азія (відповідно 26,8 % і 17,9 %). Зростає частка Китаю 5,6 % та 13, 8 % в експорті та імпорті відповідно. Частка Європейського Союзу в цілому становить 17,8 % в експорті і 13,7 % в імпорті Японії. Дуже незначна частка країн Центральної і Східної Європи.

Під тиском зарубіжних партнерів уряд Японії змушений лібералізувати свою зовнішню торгівлю. Було надано пільги для імпортерів; це дещо прискорило імпорт, його темпи зростання перевищили темпи експорту, проте позитивне сальдо торгівлі залишається ще досить великим.

Японія є одним з найбільших інвесторів у світі. Основна частка прямих і портфельних інвестицій Японії розміщена в США та в країнах Південно-Східної Азії. Тривалий час японський уряд стримував приплив іноземних інвестицій до себе, проте у 80-х роках почав здійснювати лібералізацію у цій сфері. Поки що приплив інвестицій у Японію значно поступається їх експорту, але у 90-х роках він помітно активізувався. У 2005 р. загальна сума прямих іноземних інвестицій у японській економіці складала 101 млрд дол.; на цю саму дату обсяг японського капіталу в інших країнах становив 387 млрд дол.

У зовнішньоекономічній політиці Японія має два головних пріоритети: тісне співробітництво з партнерами по ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку), особливо у рамках «великої сімки», і зміцнення своїх позицій в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Японія є членом Азіатсько-Тихоокеанського співробітництва (АТЕС), у якому відіграє важливу роль, бере участь у більшості регіональних банків розвитку. Особливо велике значення

мають для Японії її стосунки із США, ринок яких найпривабливіший для японських експортерів товарів та інвесторів. Японські компанії проникають також в економіку західноєвропейських країн, проте поки що з меншим успіхом, ніж у Північну Америку.

ЛЕКЦІЯ 10 НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА КНР

Місце країни у світовій економіці

Безпрецедентні соціально-економічні успіхи Китайської Народної Республіки (КНР) стали однією з найважливіших подій світової економічної історії останніх десятиліть ХХ ст. На рубежі двох століть Китай залишається найбільш багатонаселеною країною – 1,4 млрд населення. За 50 років існування КНР пройшла через три найвищі демографічні хвилі. За цей період населення збільшилося приблизно на 700 млн чоловік, тобто більше, ніж подвоїлося (зросло у 2,3 рази). Незважаючи на динамічні процеси урбанізації країни, лише 20 % її населення проживає у містах. При цьому 90 % населення живе у східній частині країни.

Успіхи економічного розвитку Китаю відображаються у зростанні обсягів промислового виробництва і зайнятті лідируючих позицій у світі з виробництва багатьох видів продукції. Китай є світовим лідером у виробництві вугілля, сталі, цементу, зерна, м'яса, бавовни, знаходиться на передових світових позиціях з видобутку нафти та виробництва електроенергії. Китай – виробник номер один у світі з велосипедів, пива, цифрових камер, окулярів,

домашніх кінотеатрів, мікрохвильових печей, взуття, телевізорів, вітаміну С, скрипок.

Теми розвитку китайської економіки демонструють стабільність вже протягом майже трьох десятиків років. З 1978 р., коли в Китаї під керівництвом генсека компартії КНР Ден Сяопіна розпочалися економічні реформи, середній приріст ВВП щорічно складає не менше 9 %. Доходи населення подвоюються кожні п'ять років, а ВВП – кожні десять років. У 2006 р. ВВП Китаю склав більше 2,6 млрд дол. США, що вчетверо більше, ніж в Росії, яка багата на енергоресурси.

Передові міжнародні корпорації розглядають Китай як найбільш перспективний світовий ринок. За оцінками фахівців, місткість китайського ринку складає 300 млрд дол. Китай активно залучає іноземний капітал. У 2006 р. обсяг іноземних інвестицій досяг рекордної суми – 63 млрд дол. США.

Він займає друге місце після США за кількістю підприємств з іноземними інвестиціями. Китай входить до числа найбільших експортерів світу. У 2006 р. експорт склав 960 млрд дол. США і зрівнявся з експортом США. Протягом 2007-2012 рр. уряд Китаю планує економічне зростання у середньому на 7,5 % .

Величезний обсяг китайського ринку та економічний бум у державі стає фундаментом трансконтинентальних проектів. Німецька залізнична компанія планує прокласти залізничну колію до Китаю через Росію. По суті це буде новий шовковий шлях. Голова німецьких залізниць заявив, що вже через кілька років можна буде доїхати з Шанхаю до Кельна за 12 днів, що набагато менше, ніж на кораблі.

Не дивлячись на те що країна домоглася суттєвих результатів щодо темпів економічного зростання, динаміки й обсягів промислового і сільськогосподарського виробництва, Китай, як і раніше, відстає від провідних промислових країн і країн із середньорозвинутою економікою за рівнем виробництва і доходів на душу населення як і за рівнем життя. Помітно відстає Китай також

і за рівнем суспільної продуктивності праці. 200 млн китайців живе менше, ніж на 1 дол. на день, що відповідно до стандартів Всесвітнього банку є показником крайньої бідності. 16 із 20 найбільш забруднених міст знаходиться у Китаї. Поширено імпорт мусора. 70 % токсичного пластику, що виробляється у світі щорічно, незаконно потрапляє до Китаю.

Китай є лідером в індустрії розваг. У 2005 р. китайський центр ігрової індустрії Макао отримав прибуток у 6,9 млрд дол. США, і вперше випередив за цим показником світового лідера Лас-Вегас.

Китайська Народна Республіка займає третє місце у світі за розмірами території (9,6 млн км²) і перше – за чисельністю жителів (1,4 млн чоловік на 2001 р.).

Китай досить багатий корисними копалинами і гідроресурсами що є найважливішою передумовою для розвитку індустріального виробництва. Вони поки ще слабо вивчені і недостатньо використовуються. Проте за потенційними запасами багатьох видів мінерального палива, сировини і гідроенергії Китай займає перше або одне з перших місць у світі. Виділяється країна величезними запасами вугілля – до 1500 млрд т.

Запаси нафти визначаються приблизно у 15 млрд т. Мають місце великі запаси горючих сланців. Металеві ресурси представлені запасами залізної руди (до 10 млрд т), різноманітними рудами кольорових і рідкісних металів. Найбільші родовища вольфраму, за запасами якого Китай займає перше місце у світі, сурми, ртуті, олова, молібдену, марганцю, свинцю, цинку, міді, є невеликі поклади бокситів. Північно-Східний Китай відомий значними запасами магнезиту. Країна багата і такими видами сировини, як поварена сіль, фосфорити, слюда. Лісові ресурси Китаю відносно незначні.

У складі населення дещо переважають чоловіки над жінками. Близько 50 % чисельності жителів припадає на

осіб у віці до 21 року. Жителі працездатного віку складають 57 % населення. Отже, країна має величезні трудові ресурси. Проте відчувається дефіцит робітників високої кваліфікації та інженерно-технічних працівників. Проблема працевлаштування ще залишається не повністю вирішеною. Майже четверта частина працездатного населення міст (близько 30 млн чоловік) не може знайти застосування своїм силам і знанням.

Приблизно 80-85 % населення країни проживає у сільських районах і 15-20 % – у містах; ступінь урбанізації у 1,5 рази нижче середньосвітового рівня. Але за загальною чисельністю міського населення (близько 200 млн чоловік) Китай – найбільша країна у світі. Велика кількість міст нараховує понад 100 тис. жителів у кожному; більш 30 міст має населення понад 1 млн у їхньому числі міста з населенням у кілька мільйонів чоловік, такими є Пекін, Шанхай і Тяньцзінь. Ці три міста центрального підпорядкування, що мають права провінцій і включають у свої межі, крім так званих міських районів, ще і прилеглі повіти, стоять на чолі мережі китайських міст. До міст-мільйонерів, але з меншою кількістю жителів у порівнянні з містами першої групи відносяться Ухань, Чунцин, Ченду, Нанкін, Тайюань, Ланьчжоу, Циндао, Фушунь, Шеньян, Харбін, Люйда, Сіань і ряд інших.

Фактори і динаміка економічного розвитку

Загальний підйом і стійке динамічне зростання соціально-економічних показників Китаю базується на розкріпаченні й активізації розвитку продуктивних сил села. Китайське село, де проживає абсолютна більшість жителів країни, стало тією базою, з якої починався зліт китайського економічного «дракона». Здійснення у ході економічної реформи перетворень виробничих відносин, перехід до ринкової багатоукладної економіки в селі стимулювали інтенсифікацію праці, підвищення її ефективності,

прискорили процес поглиблення суспільного розподілу праці і спеціалізації.

Особливу роль в економіці китайського села стала грати так звана сільська промисловість – промислові підприємства волостей і селищ. На початок 1998 р. валова продукція волосно-селищних підприємств складала близько 1/3 ВВП КНР, а їхня частка в національному промисловому виробництві досягла 50 %. Експорт продукції сільської промисловості у 1997 р. склав 38 % всього експорту Китаю. Кількість зайнятих на цих підприємствах досягло 130 млн. чоловік. Понад 20 % доходів селян, а в окремих районах до 50 % і більше надходить з цієї сфери.

Вагомим фактором, що стимулює економічне зростання, стала система «підрядної відповідальності», що впроваджувалася на підприємствах Китаю із середини 80-х рр. При цій системі за державою закріплювалася фіксована в абсолютному вираженні сума податкових відрахувань, а той приріст доходів, що утворювався у результаті розширення виробництва, підприємство могло використовувати на свій розсуд. Після укладення підрядних угод підприємствам також нерідко надавалися індивідуальні податкові пільги. У результаті значні суми доходів не підпадали під дію бюджетних механізмів перерозподілу, залишалися у розпорядженні місцевої влади і підприємств. Це сприяло постійному розширенню інвестиційного попиту підприємств і споживчого попиту населення.

Важливо підкреслити, що всі успіхи сільської економіки Китаю було досягнуто за умов дуже малих розмірів централізованих державних інвестицій у сільське господарство. Так, якщо у 1986-1990 рр. державні капіталовкладення складали 48 % всіх інвестицій в економіку країни, то в 1995 р. – тільки 1,8 %.

Важливим фактором динамічного зростання китайської економіки, її промисловості, став бурхливий розвиток дрібного, технічно примітивного виробництва. Політика Комуністичної партії Китаю (КПК) і держави, що відкрила шлюзи народній ініціативі, сприяла бурхливому

розширенню дрібного виробництва в місті і на селі. За період 1981-1997 рр. валова продукція промисловості зросла більше, ніж у 9 разів. На частку великих і середніх підприємств у 1995 р. припадало 3,9 % їхньої загальної кількості і близько 50 % валової продукції у порівнянних цінах. Бурхливо розвивалося промислове виробництво на волостно-селищних підприємствах, що у своїй більшості являють собою дрібні підприємства з низькою технічною оснащеністю.

Швидкі темпи промислового зростання за умов слабкої технічної бази, відсутність сучасних технологій і недостатньої кваліфікації працівників не могли не супроводжуватися великими масштабами випуску неякісної і бракованої продукції. У 1985 р. відповідно до матеріалів вибірових обстежень якості, що проводилися на складах готової продукції, було визнано тільки 56,4 % товарів, що відповідають стандартам. Частково це можна було пояснити дефіцитністю, що тоді існувала, і всеїдністю китайського ринку. Поступово ситуація змінювалася на краще. При подібному дослідженні у 1996 р. уже близько 79% відібраних зразків було визнано відповідними стандарту. Разом з тим 20 % нестандартної продукції, що практично не знаходила збуту в країні, була „флюсом на обличчі” китайської економіки. Випуск неякісної продукції, а також млявий попит призвели до того, що в 1997 р. залишилися нереалізованими товари на суму в 71 млрд дол. Основними виробниками неякісної, бракованої продукції є головним чином сфера колективного і приватного господарства.

До найважливіших стимулюючих факторів економічного зростання варто віднести податкову політику. Основне податкове навантаження несуть державні підприємства при тому, що колективні підприємства і підприємства з іноземним капіталом отримують у порівнянні з ними помітні пільги, відповідно обсяги виробництва там ростуть дуже високими темпами. Вага обкладання в сировинних галузях набагато більша, ніж у промисловості і сфері послуг, що

динамічно розвиваються. Разом з тим незважаючи на те, що зростання обсягів зовнішньої торгівлі та іноземних інвестицій у 90-ті рр. було досить істотним, витрати в наданні податкових і митних пільг експортерам та іноземним інвесторам вже почали переважати стимулюючий ефект.

До істотних факторів, що дозволяють тривалий час підтримувати високі темпи економічного зростання в Китаї, відноситься висока норма нагромаджень. Традиційна схильність китайського населення до заощадження вільних коштів при швидкому збільшенні доходів у роки реформ стала одним з найважливіших джерел інвестиційної політики держави, що забезпечує нарощування темпів економічного зростання. Відсутність істотних альтернативних можливостей з розміщення вільних коштів призводила до того, що навіть при порівняно високій інфляції вони розміщувалися на депозити до державних банків. А це у свою чергу дозволяло банкам нарощувати обсяги кредитування підприємств. Важливу роль у забезпеченні і підтримці високих темпів економічного зростання грає приплив іноземного капіталу.

Сприятливий інвестиційний клімат у країні, зростаюча відкритість економіки підвищують активність міжнародних компаній у Китаї, роль зовнішньоекономічного фактора в розвитку країни.

Гігантські резерви слухняної робочої сили, її низька вартість залучають у країну транснаціональні компанії (ТНК). Для них КНР являє собою величезну переробну фабрику з перевагою виробництва, пов'язаного з випуском масових, трудомістких, порівняно нескладних видів продукції. У середині 90-х рр. на частку Китаю припадало близько половини всіх прямих інвестицій у країни, що розвиваються.

Незмінним джерелом фінансування економічного зростання КНР залишаються закордонні кредити. Зовнішній борг КНР у другій половині 90-х рр. перебільшив 100 млрд дол. По оцінками міжнародного валютного фонду (МВФ), норма обслуговування боргу складає 14-15 %, і сам

його розмір поки не викликає побоювань. Основні виплати по зовнішньому боргу Китаю припадають на початок XXI ст.

Характеризуючи успіхи в економічному розвитку і їхні основні фактори, необхідно відзначити, що в самому Китаї темпи приросту ВВП, що нерідко переходять межу 10 %, не сприймаються однозначно як позитивне явище. Прискорення економічного розвитку, як правило, супроводжується «перегрівом» економіки, зростанням цін, загостренням проблеми інфляції. Для боротьби з явищем «перегріву» економіки китайська влада досить часто використовує так звану політику врегулювання економіки, в основі якої лежать заходи обмежувальної фінансової політики. На якийсь період у результаті таких заходів вдавалося домагатися прийнятних темпів економічного зростання, а потім локомотив економічного розвитку знову розганявся. Дослідження динаміки розвитку економіки КНР свідчать, що чергування періодів «прискорення» і «врегулювання» носять стійкий характер і являють собою визначену циклічну тенденцію.

Галузева структура економіки

Галузева структура економіки КНР за роки економічних реформ перетерпіла певну еволюцію. У ВВП зменшилася питома вага сільського господарства і промисловості, виросла частка будівництва і послуг.

У сільському господарстві у 1978 р. було зайнято близько 71 % працівників, у той час як у промисловості і будівництві – 17,4 %, а в сфері послуг – близько 12 %. У 1995 р. кількість залучених працівників у ці сфери склала відповідно 59, 23 і 24.

Велике сільське господарство влилося у багатогалузеву структуру економіки села, що виникла за роки реформ і включає ряд несільськогосподарських галузей виробництва: промисловість, торгівлю, транспорт, послуги та ін. Питома вага несільськогосподарських галузей різко зросла, досягши

до 1995 р. 80 %. Розвиваючись рекордними темпами (середньорічний приріст із 1978 р. по 1995 р. склав 34 %), несільськогосподарська сфера виробництва перетворилася у вирішальний фактор розвитку економіки китайського села і представлена в основному волосно-селищними підприємствами.

Нині «сільська промисловість» Китаю не тільки один з основних постачальників споживчих товарів, але й енергоносіїв, деталей і вузлів для обробної промисловості, хімічних добрив і отрутохімікатів для сільського господарства. На її частку припадає більш 50 % виробів із шовку і трикотажу, 95 % цегли, черепиці і дрібних сільськогосподарських знарядь, 35 % шкіряного взуття, 40 % цементу і вугілля.

Волосні та селищні підприємства володіють істотним експортним потенціалом. Характерним прикладом їхньої значущості є те, що на частку цих підприємств припадає близько 40 % випуску взуття, яке носять жителі усього світу.

Тільки в США експортується щорічно 700 млн. пар, що складає більше половини імпорту взуття США.

У сфері промисловості протягом усього періоду економічних реформ провідне положення займає державний сектор. У власності держави знаходиться близько 15,7 тис. великих і середніх підприємств, що складає менш 0,2 % усіх підприємств, які працюють у промисловості.

Державні підприємства володіють 44,5 % майна. У 1995 р. вони дали більш 43% прибутку всіх промислових підприємств на рівні волостей. На державний сектор промисловості у 1996 р. приходилося 60 % фінансових доходів держави. У ньому було зайнято 2/3 міських робітників та службовців.

Зрушення у галузевій структурі промисловості визначалися її соціальною орієнтацією. Значно збільшувалося виробництво товарів тих галузей, що

безпосередньо задовольняли потреби і попит населення, а також засобів виробництва для розвитку споживчого сектора. Була підкреслена пріоритетність паливно-сировинних галузей промисловості та інфраструктури як результату взаємодії соціально-економічних і науково-технічних факторів. Підсилювалася увага до базових галузей і, отже, до всього комплексу важкої промисловості через вплив енергетики і металургії на інші галузі.

Основні напрямки реалізації промислової структурної політики в Китаї на початку 80-х років здійснювалися:

- шляхом проведення політики «шести пріоритетів», коли галузям легкої промисловості у першу чергу поставлялася сировина, електроенергія, капіталовкладення, кредити, імпорфтне устаткування і науково-технічні кадри;

- шляхом створення спеціального державного фонду будівництва найважливіших об'єктів енергетики і транспорту;

- шляхом диверсифікованості форм власності у промисловості і її правовому забезпеченні як методу раціоналізації промислової структури.

Із середини 90-х рр. стратегія економічного розвитку, що базується на форсованому зростанні виробництва і нарощуванні експорту трудомісткої продукції (текстиль, взуття, побутова техніка тривалого користування), починає піддаватися поступовому перегляду. Центр ваги індустріального розвитку країни починає переміщатися на нову групу провідних галузей – машинобудування, електроніку, автомобілебудування, нафтохімію, будівництво.

Так, середньорічні темпи приросту в автомобілебудуванні помітно перевищують подібні темпи у важкій промисловості. Зростає виробництво легкових автомобілів. У 1994 р. було прийнято галузеву концепцію автомобілебудування, що передбачає створення у найближчі 10-15 років декількох автозаводів світового класу

з метою загальної автомобілізації Китаю.

Особлива увага приділяється розвитку галузей нової і високої технології. З цією метою реалізується спеціальна державна програма. Не скидаються з рахунків і «старі галузі», наприклад, чорна металургія. У 1996 р. Китай вийшов на перше місце у світі з виплавлення сталі.

Необхідність швидкої та ефективної структурної перебудови промисловості диктується і міжнародною кон'юнктурою. Китаю потрібно не тільки вписатися у визначені тенденції світового економічного розвитку, але і забезпечити збереження своїх позицій на світових ринках, а також спробувати відвоювати нові рубежі.

У структурі промисловості найбільш значне місце займають галузі важкої індустрії: паливно-енергетична, металургія, машинобудування і хімічна. Основу паливно-енергетичної промисловості складають видобування вугілля, нафти і виробництво електроенергії.

У розвитку нафтовидобувної промисловості Китаю зіграла велику роль допомога колишнього СРСР та інших соціалістичних країн у період 50-х років. Саме тоді були відкриті і дали першу промислову нафту родовища в Дацині. У 60-70-х роках видобування нафти швидко зростало.

Форсується розвиток електроенергетики. Загальна потужність електростанцій приблизно 50 млн кВт, а виробництво електроенергії – 306 млрд кВт•год. Обсяг виробництва електроенергії різко відстає від потреби в ній, у результаті чого, наприклад, у промисловості, не використовується 1/3 виробничих потужностей. Понад 3/4 електроенергії дають ТЕС, що знаходяться переважно у центрах видобування вугілля та у великих містах. Переважають невеличкі і середні електростанції. Місцеві енергосистеми не з'єднані між собою. Питома вага гідроелектростанції у виробництві електроенергії незначна. Великі гідроелектростанції є на ріках Хуанхе, Сунгарі, Ялуцзян і деяких інших.

Хімічна промисловість зв'язана головним чином з виробництвом добрив. Ряд підприємств випускає сірчану кислоту, соду; розпочато виробництво синтетичного і штучного волокна, ведеться переробка нафти.

Одна з основних галузей індустрії Китаю — легка промисловість, особливо текстильна. З виробництва бавовняних тканин (14 млрд. м у 1999 р.) Китай займає перше місце у світі.

Значна питома вага харчової промисловості, широко представленої насамперед на сході країни виробництвом цукру з цукрової тростини, чаю, підприємствами маслоробної, борошномельної, хлібопекарської, рибопереробної і тютюнової промисловості. У здійсненні перевезень вантажів і пасажирів найважливішу роль відіграє залізничний транспорт. На його частку припадає 80 % вантажообігу.

Зовнішньоекономічна політика Китаю

Обсяг товарообігу зовнішньої торгівлі Китаю перевищив 1750 млрд дол.; частка експорту у ВВП становить 20 %. Звертає на себе увагу наявність позитивного сальдо зовнішньої торгівлі Китаю протягом тривалого часу. Це сприяє накопиченню золотовалютних резервів країни і покращенню її платіжного балансу.

Основними партнерами Китаю в експорті є: США (26 % усього експорту у 2000 р.), Сянган або Гонконг, (21 %), Японія (15 %), Німеччина (4%), Республіка Корея (3 %). Імпорт Китаю географічно розподіляється так: Сянган (17 %), Японія (17 %), Республіка Корея (9 %), США (9 %), Німеччина (4 %), Росія (3 %). Щодо Сянгану, то, це особлива територія Китаю, яка здійснює значні за обсягом посередницькі операції у зовнішній торгівлі країни. У структурі зовнішньої торгівлі Китаю поступово зростає частка готової продукції, у тому числі машин і устаткування як в імпорті, так і в експорті.

У 2002 р. Китай став членом Світової організації торгівлі (СОТ). Ця подія потребує від уряду Китаю здійснення подальшої лібералізації зовнішньої торгівлі, зокрема зниження тарифних і нетарифних обмежень. З одного боку, членство в СОТ сприятиме нарощуванню обсягів китайського експорту, а з іншого - потенційно величезний внутрішній ринок Китаю стане більш доступним для іноземних товарів, що загострить конкуренцію національним виробникам.

Орієнтуючись на перспективи освоєння китайського ринку, іноземні бізнесмени активно залучаються до нього, вкладаючи прямі та портфельні інвестиції. Китай посідає друге місце у світі (після США) за щорічним залученням іноземних інвестицій.

За 22 роки реформ (1978 - 2000 рр.) у Китай надійшло понад 500 млрд дол. іноземного капіталу, у тому числі 347 млрд дол. у формі прямих інвестицій. У 1999 р. в країні нараховувалося 212 тис. підприємств з іноземним капіталом, у які було вкладено загалом 779 млрд дол.; 68 % капіталу становили кошти іноземних інвесторів. Станом на 2006 р. в китайську економіку було вкладено 600 млрд дол. прямих іноземних інвестицій. Найбільше іноземного капіталу вкладено в обробну промисловість. Завдяки цьому в країні виникли нові галузі промисловості, сучасна техніка і технології, ноу-хау, управлінські досвід і знання.

ЛЕКЦІЯ 11 КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ, У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Основні риси та класифікація країн, що розвиваються

Більшість країн Азії, Африки і Латинської Америки – країни, що розвиваються, або країни третього світу. Вони є особливою групою держав, відмінних своєрідністю історичного розвитку, соціально-економічною і політичною специфікою.

Кажучи про їх схожість, необхідно відзначити колоніальне минуле і пов'язані з цим багатокладність господарства, швидке зростання чисельності населення,

його убогість, неписьменність. Їм властиві аграрна мінерально-сировинна спеціалізація економіки і відповідно слабкий розвиток обробної промисловості, вузькість внутрішнього ринку, підлегле місце в системі світового господарства. Разом з тим країни ці різні.

В ООН і багатьох спеціалізованих міжнародних організаціях, як правило, виділяють країни–експортери і неекспортери нафти, держави і території, що спеціалізуються на експорті готових виробів, і країни, що становлять основні групи (категорії) за узагальненим показником виробництва валового внутрішнього продукту на душу населення.

При типології важливо враховувати рівень розвитку, структуру продуктивних сил держав і ті риси соціально-економічної дійсності, які найбільш точно відображають і сьогоденні положення, і найближчі перспективи країн. Використовуючи ці критерії, можна виділити п'ять груп країн, що розвиваються.

До першої групи доцільно віднести найбільш розвинуті країни Латинської Америки (Аргентину, Бразилію, Венесуелу, Мексику, Уругвай та ін.), а також деякі з «нових індустріальних країн» Азії (Сінгапур, Південну Корею, Тайвань, Гонконг).

Другу групу утворюють нафтоекспортуючі країни, що володіють унікальними ресурсами (Катар, Кувейт, Бахрейн, Саудівська Аравія, Лівія, ОАЕ, Ірак та ін.). Їх характерні ознаки: високий дохід на душу населення, солідний природно-ресурсний потенціал розвитку, важлива роль на ринку енергетичної сировини і фінансових коштів, вигідне економіко-географічне положення.

Співвідношення між доходами від нафти і чисельністю населення створює специфічні умови, що дозволяють накопичувати гігантські багатства.

Третя група, найчисленніша, об'єднує країни із середнім для країн, що звільнилися, рівнем загальноекономічного розвитку, середнім розміром ВВП на душу населення (близько 1 тис. дол.). Сюди входять Колумбія, Гватемала, Парагвай, Туніс та ін.

У четверту групу варто виділити Індію, Пакистан і Індонезію – країни з величезними територіями і населенням, природно-ресурсним потенціалом і можливостями економічного розвитку. Ці держави зайняли помітне місце у системі міжнародних економічних зв'язків, викликали могутній приток зовнішніх ресурсів у вигляді вкладень іноземного капіталу. Але низькі обсяги виробництва і споживання на душу населення (ВВП на душу населення – близько 300 дол.) помітно гальмують їх соціально-економічний розвиток.

Остання, п'ята група – найменш розвинуті країни світу (Афганістан, Бангладеш, Бенін, Сомалі, Чад та ін.). Деякі з них не мають виходу до моря і слабо пов'язані із зовнішнім світом. У цих країнах надзвичайно низький дохід на душу населення (наприклад, в Ефіопії – 120 дол.), повсюдно переважають доіндустріальні форми праці, а в економіці пануючі позиції займає сільське господарство. Саме ці країни складають основу затвердженого ООН списку найменш розвинутих країн.

Основні моделі соціально-економічного розвитку країн, що розвиваються

Загальною рисою є соціально-економічна відсталість. Багатоукладність економіки з різними формами власності, у тому числі архаїчними, вплив традиційних інститутів в суспільстві, високі темпи зростання населення, переважно сировинна спеціалізація у міжнародному розподілі праці, сильна залежність від припливу іноземного капіталу, нерозвиненість економічних структур, низький рівень продуктивних сил – чинники, що перешкоджають подоланню відсталості.

По мірі розвитку країни диференціюються на підгрупи:

- 1) країни-нафтоекспортери, які досягли успіхів за рахунок експорту енергоносіїв, зараз стоять перед необхідністю модернізації економіки;

2) нові індустріальні країни (НІК), успіхи яких пов'язані з опорою на експорт готової продукції від трудомістких її видів до капітало- і наукоємних;

3) «багаті острови» – 24 острівні держави у різних частинах нашої планети, економіка яких базується на міжнародних послугах, що становлять в структурі ВВП від 50 до 70 %;

4) країни з середнім доходом, що розвиваються, - 38 держав, які досягли середньосвітових показників, що досягли, у ВВП на душу населення (1,0-5,0 тис. дол. США);

5) країни з низьким доходом, що розвиваються, - 29 держав з ВВП на душу населення від 300 до 1000 дол. США;

6) найменш розвинуті країни (НРК) – 48 держав з населенням більше 500 млн чол., що знаходяться переважно у Тропічній Африці. Для НРК типові найнижчі показники доходу на душу населення, низька частка промисловості у ВВП, відсталі форми землекористування, слабкі експортні можливості традиційної продукції, низька інтегрованість у світове господарство.

Соціально-економічні стратегії країн, що розвиваються, включають подолання відсталості, перетворення господарських структур, зміну позиції у міжнародному розподілі праці, інтеграцію у світове господарство. Досягнення цієї мети більшість країн, що розвиваються, пов'язує з індустріалізацією за двома основними моделями – імпортозаміщаючою і експортоорієнтованою.

Реалізація стратегії в країнах, що розвиваються, багато в чому залежить від ролі держави в економіці, її здібності мобілізувати внутрішні ресурси, підвищити норму накопичення і привернути зарубіжні інвестиції з метою модернізації господарства.

Велике значення має розвиток дрібного виробництва як необхідного елемента соціально-економічної структури, що забезпечує товарами і послугами масовий попит населення і зайнятість. Малий бізнес підтримується державою.

Зовнішній фактор відіграє визначальну роль в економічному розвитку країн. Особливу роль грають імпульси науково-технічного прогресу, що йдуть від центру до периферії, значення світової торгівлі, активність ТНК, що зростає. Проте інтегрованість у світове господарство країн, що розвиваються, ускладнена такими характеристиками, як монотоварність, сировинна спрямованість. Нові перспективи відкриваються у зв'язку з посиленням ролі обробної промисловості і її експортної орієнтації. З кінця 80-х років зовнішня торгівля розвивається швидше, ніж в розвинутих країнах, розширюються зв'язки країн, що розвиваються, одна з одною.

Надходження коштів за міждержавними програмами допомоги розвитку, від міжнародних фінансових організацій, залучення приватного іноземного капіталу розширюють фінансові і технічні ресурси країн, що розвиваються.

Моделі економічного розвитку служать основою державної економічної і соціальної політики, її стратегії і тактики, а також визначенню передумов економічного зростання. Для всіх типів країн найважливішою умовою цього є сприятливе поєднання таких чинників:

- оптимальні зайнятість, накопичення та інвестиції;
- підтримка державою відповідної соціальної інфраструктури, стимулювання зовнішньої і внутрішньої торгівлі, регулювання економіки ринковими методами;
- ефективне використання іноземного капіталу, технологій і світового ринку;
- інтеграційні процеси.

Зовнішні фактори розвитку в країнах третьому світу

Економічний розвиток країн третього світу тісно пов'язаний і багато в чому визначається змінами у світовому господарстві. Проте, включеність у світове господарство не може бути оцінена однозначно, оскільки пов'язана з ускладненням проблем країн, що розвиваються, унаслідок відсталості економічних структур більшості з них,

низької міжнародної конкурентоспроможності продукції, залежності (особливо в технології) від розвинутих країн.

Можна виділити наступні фактори зовнішнього впливу.

Участь у світовій торгівлі. Необхідною умовою отримання фінансових і технологічних ресурсів для забезпечення економічного зростання є активна участь у світовій торгівлі. Зовнішня торгівля характеризується високими темпами зростання, в експорті переважає частка готової промислової продукції. Змінилася географічна спрямованість, відбулося розширення торгових відносин за схемою Південь-Північ. За темпами зростання зовнішньої торгівлі вони випереджають розвинуті країни.

Ефективність сировинного експорту, що знижується. Первинна продукція сільського господарства, сировини і палива історично є традиційними статтями експорту (до 70 % всього експортного виторгу, а в Тропічній Африці – до 90 %). Така ситуація істотно обмежує гнучкість економіки, що реагує на коливання світових цін. Останніми роками знищуються переваги країн, що розвиваються, оскільки знижується енергоємність, матеріало- і трудомісткість виробництва, розповсюджуються синтетичні замінники, висока ефективність аграрно-промислового комплексу (АПК) у розвинутих країнах ущільнює попит на сировинні товари. І як результат падіння цін на більшість видів сировини на світовому ринку в довгостроковій перспективі, погіршення умов торгівлі для експортерів. Спроби компенсувати втрати збільшенням обсягів виробництва і експорту сировини приводять до руйнуючого зростання і дефіциту платіжних балансів, що зростає.

Розширення промислового експорту. У період імпортозаміщуючих стратегій вивозили трудомісткі промислові товари (готовий одяг, взуття, харчову продукцію, іграшки, біжутерію тощо). Сучасні стратегії направлені як на збільшення обсягу промислового експорту, так і освоєння нових видів продукції відповідно до світових стандартів виробництва і якості.

Іноземний капітал як у вигляді державної допомоги, так і приватного іноземного капіталу є основним фінансовим ресурсом для економічного розвитку. Державна допомога розвитку включає гранти, технічне сприяння, консультаційні послуги, позики на пільгових умовах. Чистий приплив фінансових ресурсів складає близько 28 млрд дол. Зараз держдопомога направлена на стимулювання проведення реформ з лібералізації економіки, у тому числі на програми структурної адаптації. Прямі іноземні інвестиції поступають в основному від ТНК, вони розподіляються між країнами нерівномірно, концентруючись у 10 країнах Латинської Америки, Південної і Південно-Східної Азії. Обсяги надходжень залежать від політичної та економічної стабільності, рівня інфраструктури, ємності внутрішнього ринку, наявності дисциплінованої робочої сили. Портфельні інвестиції орієнтовані перш за все на країни з високими темпами зростання (країни ПСА), чиї валюти прив'язані до долара, їх частка у ВВП досягала 3,4 %.

Частка промисловості країн, що розвиваються, у світовому виробництві піднялася до 24 %. Це зростання відбулося в основному за рахунок країн Східної і Південно-Східної Азії (включаючи Китай), які збільшили свою частку втричі, тоді як країни Тропічної Африки і Латинської Америки залишилися майже на колишньому рівні. Важливою рисою став розвиток нових виробництв: електро- і транспортного устаткування, прокату, хімічних добрив, переробки нафти. Високі темпи зростання ВВП в країнах, що розвиваються, не усунули якісних відмінностей в рівні душевого доходу з розвинутими країнами. Його середньозважений показник склав близько 2,4 тис. дол. для більшості країн, що розвиваються, і 24,9 тис. дол. – для розвинутих.

ЛЕКЦІЯ 12 ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ (ПСА)

Загальні риси соціально-економічної моделі країн ПСА

Країни ПСА за *рівнем доходів на душу населення* можна

розділити на три групи:

- *постсоціалістичні* (середньодушовий ВВП менше 2000 дол.): В'єтнам, Камбоджа, Лаос;
- *нові індустріальні країни* (середньодушовий ВВП від 3000 до 12000 дол.): Індонезія, Малайзія, Таїланд, Філіппіни;
- *країни з високим доходом на душу населення* (понад 29000 дол.): Бруней, Сінгапур.

Особливістю розвитку постсоціалістичних країн – з перехідним типом економіки – є двосекторна модель з тривалою трансформацією системи. Економічне перетворення почалося з проведення аграрної реформи, успіх якої багато в чому визначався наявністю сильної і цілеспрямованої державної влади. У кінці 80-х років вони належали до групи країн з низьким рівнем доходу на душу населення (менше 500 дол.), у 1992 р. статистика ООН включала Лаос і Камбоджу до числа найменш розвинутих. У 1997 р. середньодушовий ВВП В'єтнаму склав 1670 дол., Камбоджі – 300 дол. (за офіційним обмінним курсом), Лаосу – 1290 дол.

Сінгапур за рівнем економічного розвитку, також як Південна Корея, Тайвань, Гонконг (НІК «першої хвилі»), практично потрапляє до числа розвинутих держав. Бруней - країна, високий економічний рівень якої визначається експортом нафти.

У 60-ті роки для країн регіону типова модель розвитку поступово змінювалася. Спочатку пріоритет віддавався зростанню сировинних галузей економіки, орієнтованих на експорт (натуральний каучук - 80% світового виробництва, кольорові метали, нафта, цінна деревина, сільськогосподарська сировина), а також проведенню політики заміщення імпорту. До середини 60-х років у країнах ПСА посилювалися негативні соціально-економічні явища: зниження доходів населення, зростання безробіття, диференціація суспільства, погіршення зовнішньоекономічного становище. Це примусило перейти до іншої моделі розвитку. З початку

70-х років більшість країн ПСА розпочала формування сучасних ринкових інститутів і проведення структурної перебудови економіки, наголошуючи на створенні експортоорієнтованої промисловості. Разом з паливно-сировинною індустрією провідне місце у господарстві ПСА зайняли трудомісткі галузі обробної промисловості. У країнах регіону політика держави була направлена на становлення дієвих ринкових інститутів, у тому числі конкурентоспроможних національних підприємницьких структур. Останні (особливо в Малайзії) посилено підтримувалися урядами країн. Імпульс розвитку економіки країн ПСА додав приплив іноземного капіталу, особливо прямих інвестицій у місцеву індустрію. Всі країни проводили цілеспрямовану політику залучення зарубіжних капіталовкладень в пріоритетні галузі народного господарства.

Форсований розвиток країн ПСА викликав і негативні явища, пов'язані з надмірним державним регулюванням, великою залежністю країн від кон'юнктури світового ринку, фінансовими спекуляціями. Всі країни стоять перед необхідністю структурної перебудови економіки на користь сучасних наукоємних виробництв, відповідної диверсифікації експортних товарів і рішення проблем їх конкурентоспроможності. Всі країни значно постраждали від східно-азіатської кризи 1997 р., яка проявила і підсилила їх проблеми, що нагромадилися. ВВП країн ПСА у 1998 р. знизився від 5 % (Малайзія) до 16 % (Індонезія), всі стоять перед проблемою зниження держвитрат і дефіциту бюджетів, нормалізації положення у фінансовій сфері. При цьому шляхи вирішення соціально-економічних проблем країни вибирають по-різному. Так, Малайзія намагається вирішити їх самостійно, без сприяння МВФ, шляхом розширення внутрішнього ринку. Криза банківської системи, пов'язана з тягарем зовнішнього боргу Індонезії, підірвала фінансову стійкість реального сектора економіки, і країна увійшла до глибокої системної кризи. Таїланд виробляє антикризову стратегію при підтримці МВФ: кредитна підтримка використовується для реформування банківської системи, що страждає від

внутрішніх і зовнішніх боргових зобов'язань, проведення структурної перебудови в економіці, яка розвивається за трьома напрямками, - кредитна підтримка сільського господарства, освітня реформа, перехід до перспективних галузей машинобудування.

Сучасні тенденції в економіці країн ПСА

Соціально-економічний розвиток більшості країн Південно-Східної Азії (ПСА) має багато загальних рис, хоча в регіоні є держави, що підпадають під класифікацію розвинутих (Сінгапур) або постсоціалістичних (В'єтнам) країн.

Більшості країн у результаті швидкого економічного зростання вдалося досягти помітних успіхів у подоланні економічної відсталості, а Сінгапур перетворився на розвинуту державу. При цьому типова для регіону модель розвитку поступово змінювала свій зміст. Так, у 60-ті роки. пріоритет віддавався зростанню традиційних сировинних галузей економіки, орієнтованих переважно на експорт, а також проведенню політики заміщення імпорту. Проте до середини 60-х років. посилювалися негативні соціально-економічні процеси, викликані тією обставиною, що розвиток сировинних галузей через низьку трудомісткість не міг забезпечити роботою населення, що швидко збільшується, світові ціни на сировину зберігалися на невисокому рівні, а вузькість внутрішнього ринку заважала становленню ефективних, конкурентоспроможних імпортозаміщуючих виробництв. У результаті повільне зростання або навіть абсолютне зниження доходів населення, збільшення безробіття, матеріальне розшарування суспільства, погіршення зовнішньоекономічного становища примусили ці країни віддати перевагу іншій моделі розвитку.

В країнах регіону (особливо в Малайзії) уряди підтримували розвиток вітчизняного підприємництва. Це прагнення добитися появи дієвих ринкових інститутів, у тому числі конкурентоспроможних національних підприємницьких структур, поступово приносить свої плоди. У той же час значна роль в економіці (окрім Сінгапура, 75 % населення якого це

етнічні китайці) належить вихідцям з Китаю – «хуацяо» (їх чисельність складає в Індонезії – 7,2 млн чоловік, Таїланді – 5,8, Малайзії – 5,2, на Філіппінах – 0,8 млн чоловік), під контролем яких знаходиться практично вся оптова і значна частка роздрібної торгівлі, крупні фінансові інститути країн регіону (ліквідні активи в руках етнічних китайців оцінюються мінімум у 500 млрд дол.). Китайці зробили вагомий внесок у помітний прогрес, досягнутий країнами у 70-90-ті роки. У ході цього процесу дрібні сімейні китайські компанії окріпнули, багато хто з них перетворився на крупні фірми. Організаційна структура фірм, методика їх управління все більше відповідає сучасним ринковим вимогам, хоча як і раніше базується на традиційних для китайського бізнесу довірчих сімейно-кланових відносинах між працедавцем і найманими робітниками.

Разом з тим імпульс розвитку економіки додав приплив іноземного капіталу, особливо прямих інвестицій (у першу чергу з Японії і США), що значною мірою забезпечили становлення і динамічний розвиток місцевої індустрії; проводилася цілеспрямована держполітика сприяння припливу зарубіжних капіталовкладень у пріоритетні галузі. Підсумком цієї політики стало не тільки швидке зростання промисловості, але і зміцнення позицій іноземного капіталу в економіці країн ПСА.

Країни ПСА, досягли економічного прогресу у 70- 90-ті роки., стикаються зараз з новими проблемами, значна частина яких породжена негативними наслідками попереднього форсованого економічного зростання, надмірним залученням держави в регулювання економічних процесів (що супроводжувалось розповсюдженням корупції, появою олігархічних структур і бюрократизацією управління), а також негативною дією коливань кон'юнктури світового ринку і хаотичним рухом спекулятивного короткострокового капіталу. Загострення економічних проблем посилило націоналістичні настрої (аж до китайських погромів в Індонезії), але перш за все привело до серйозного коректування економічної моделі.

ЛЕКЦІЯ 13 ЕКОНОМІКА КРАЇН ПІВДЕННОЇ АЗІЇ

Загальна характеристика економічного розвитку Південної Азії

До Південної Азії відносять сім країн, що розвиваються: Бангладеш, Бутан, Індію, Мальдівську республіку, Непал, Пакистан, Шрі-Ланку. Безпрецедентні за масштабами бідність, нерозвиненість, залежність і при цьому величезні потенційні репродуктивні ресурси.

Сформувалася специфічна дуалістична модель господарського розвитку, яка об'єднує і цивілізаційні, і формаційні ознаки. Причому на відміну від останніх цивілізаційний розвиток суспільства тут пов'язується не стільки з матеріально-речовинним, скільки з ідеальними, духовними аспектами буття. Глибоко вкорінені традиційні соціокультурні цінності віддають перевагу «антиекономічному архаїчному» (державному) або так званому азіатському способу виробництва. Стійкість цієї моделі зумовлюється інертністю до модернізації народногосподарських структур цих держав.

Аграрно-сировинна монокультурна спеціалізація у міжнародному розподілі праці (МРП) йде коріннями в історію. Індія і Шрі-Ланка – найбільші виробники і експортери чаю і спецій, на Бангладеш доводиться до 80 % світового продажу джуту і джутових виробів, найважливіша стаття експорту Пакистану – бавовна і вироби з неї. У результаті різко обмежується можливість прогресивної реструктуризації економіки, прослідковується хвороблива залежність від внутрішніх і зовнішніх кон'юнктурних чинників.

Виробничі сили утворили різноманітні з'єднання своїх типів: патріархально-доіндустріальні, індустріальні і сучасні, пов'язані з науково-технічним прогресом (НТП).

Перші два типи повністю домінують у Бангладеш, Бутані, Непалі і на Мальдівах – країнах, які належать відповідно до міжнародної класифікації до найменш розвинутих. Щодо Пакистану і Шрі-Ланки, то їх зараховують

до середньої групи країн, які розвиваються, - сучасні продуктивні сили мають осередковий характер (в областях ВПК, легкої і харчової промисловості). Найповніше всі типи продуктивних сил представлені в Індії, яка належить до групи НІК.

Різноманітність продуктивних сил доповнює багатокладність. У ній перетинаються натуральне господарство, феодалне землеволодіння, дрібний кустарний промисел, приватнотоварне виробництво з представленими в різних стадіях формування і розвитку державно- і національно-капіталістичними устроями, а також іноземним підприємництвом.

Специфічний і ресурсний потенціал: трудовий, агросировинний, фінансовий, а також технологічний. Перенаселеність, що супроводжується високою народжуваністю, загострюється нерегульованістю демографічних процесів. У даному контексті цей осьовий і перспективний фактор перетворюється на проблемоформуючий фактор для країн Південної Азії.

Серед невідкладних проблем регіону – бідність. Частка країн регіону у світових економічних показниках гостро контрастує з відповідними показниками по населенню. За роки незалежності вдалося підняти поріг бідності майже удвічі (при дуже низькому базовому рівні). Але такий початковий показник, як виробництво ВВП на душу населення у країнах Південної Азії залишається найнижчим у світі.

Агромінеральні ресурси регіону характеризуються наявністю чималих придатних для обробки земельних площ і запасів корисних копалин. Але в найбільших аграрних країнах – Індії і Бангладеш – більшість сільськогосподарських площ вже введена в обіг, резервні території невеликі.

Внутрішні джерела фінансування економічного розвитку в країнах регіону, окрім Індії, дуже обмежені. Тому для них головне джерело надходження фінансових ресурсів – іноземні інвестиції.

Зовнішня заборгованість підвищилася тільки за останні десять років у декілька разів: за її розмірами ці країни поступають лише державам Латинської Америки.

Крім того, переважає в країнах регіону дрібне виробництво здатне сприймати переважно «проміжні технології», особливо устаткування і технології, застарілі для розвинутих країн, але придатні до використання тут з урахуванням порівняльних переваг (наприклад, дешевої робочої сили). Освоєння і розповсюдження інновацій залишається головним чином під контролем ТНК і їх місцевих філіалів.

Найсильніші позиції транснаціонального бізнесу в Індії. Тут діє майже 300 відділень і дочірніх компаній ТНК (Великобританії, США, Німеччини, Японії, Франції та ін.) і понад 2000 загальних компаній. На цей сектор доводиться не менше 1/3 загального обсягу продукції обробних галузей промисловості. Деякі з них (виробництво автопокришок, гумотехнічних виробів, цигарок, сірників, шоколаду, миючих засобів) монополізовані іноземним капіталом. До початку 90-х років у країні діяло вісім зон вільної торгівлі.

Основні риси соціально-економічної моделі Індії і сучасні тенденції в економіці країни

Індія розташована у Південній Азії, між Бірмою і Пакистаном. Омивається Аравійським морем, Індійським Океаном, Бенгальською Затокою. Сусіди – Бангладеш, Бутан, Мьянма (Бірма), Китай, Непал, Пакистан.

Природні багатства: вугілля (за запасами четверте місце у світі), залізняк, марганець, слюда, боксит (алюмінієва руда), титанова руда, хроміт, природний газ, алмази, нафта, вапняк, родюча земля.

Використання землі: орна земля – 56 %, під постійний урожай – 1 %, під постійні пасовища – 4 %, заповідники і

ліси – 23 %, інше – 16 %.

Індія – аграрно-індустріальна країна, друга за чисельністю населення у світі. За роки незалежності (із 1947 р) економічний потенціал значно виріс, відбулися коренні зміни у структурі господарства: національний дохід збільшився більше, ніж у 4 рази, промислове виробництво – у 8 разів, збір зернових – у 3 рази. У той же час через дуже високу народжуваність (близько 2 % щорічно) ВВП на душу населення збільшився більше, ніж у 2 рази. Більше 50 % населення живе в умовах нижче за рівень бідності. Індія проводить курс на індустріалізацію на основі імпортозаміщення. При провідній ролі держави були створені базові галузі індустрії: чорна і кольорова металургія, електроенергетика (у тому числі атомна), важке машинобудування, оборонна промисловість, всі види транспорту, зв'язку, добувних галузей.

У хімічній промисловості виділяється виробництво мінеральних добрив. Роста значення нафтохімії. Виробляються смоли, пластмаси, хімічне волокно, синтетичний каучук. Розвинута фармацевтика. Хімічна промисловість представлена у багатьох містах країни. Легка промисловість – традиційна галузь. Особливо виділяються бавовняна і джутова галузі. З випуску бавовняних тканин Індія є однією з провідних країн світу, а з виготовлення виробів з джуту (технічних, пакувальних, меблевих тканин, килимів) займає перше місце. Найбільшими центрами бавовняної промисловості є Бомбей та Ахмадабад, джутової – Калькутта. В експорті вироби текстильної і швейної промисловості складають 25 %.

Харчова промисловість виробляє товари і для внутрішнього споживання, і на експорт. Найбільш відомий - індійський чай, виробництво якого сконцентровано в Калькутті і на півдні країни. За експортом чаю Індія займає перше місце у світі. Для аграрного сектору характерна багатоукладність з переважанням традиційного устрою.

Провідна галузь сільського господарства Індії – рослинництво (4/5 вартості всієї продукції). Посівна площа – 140 млн га, але для нового освоєння земельних ресурсів практично немає. Землеробство потребує зрошування (зрошується 40 % посівних площ). Основна частина посівних площ зайнята під продовольчі культури: рис, пшеницю, кукурудзу і ін. Головні технічні культури Індії – бавовна, джут, чай, цукрова тростина, тютюн, олійні (рапс, арахіс тощо). Вирощують також каучуконоси, кокосову пальму, банани, ананаси, манго, цитрусові, прянощі і спеції. Велика рогата худоба використовується у селянських господарствах в основному як тяглова сила. У приморських районах чимале значення має рибальство. Структура економіки: 30 % ВВП вироблялось у промисловості і будівництві, у сфері послуг – близько 40 %, у сільському господарстві – приблизно 30 %.

Провідну роль у господарстві країни грає зовнішня торгівля. Основні статті експорту: ювелірні і кустарно-художні вироби, одяг, шкіра, чай, прянощі, бавовна, зерно. Росте експорт залізняку, алюмінію, машин та устаткування. В імпорті домінують устаткування, нафта, сталь, целюлозно-паперова продукція, мінеральні добрива, продовольство.

Уряд проводить політику залучення іноземного капіталу, метою є технічне переозброєння промисловості і модернізація економіки в цілому. Інвестори вкладають капітал у телекомунікації, енергетику, нафтохімію, лісозаготівлі, експорт коштовних каменів. Чинниками, що уповільнюють приплив іноземного капіталу, є нестійка політична ситуація, соціальні конфлікти, бюрократія, корупція, протекціонізм, слаборозвинена виробнича інфраструктура.

ЛЕКЦІЯ 14 ЗАХІДНА АЗІЯ І ПІВНІЧНА АФРИКА (КРАЇНИ ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ І БЛИЗЬКОГО СХОДУ)

Загальна характеристика економіки країн Західної Азії і Північної Африки

Роль країн цього регіону у світовому господарстві визначається наявністю великих розвіданих запасів нафти (60 % від світових) і природного газу (30 %), їх частки, у видобутку відповідно 40 % і 10%, а також значними золотовалютними запасами (понад 5 % від світових).

У період самостійного економічного розвитку держави досягли досить значних успіхів. У 1990 р. на країни регіону, які займали 5,1 % території і населення яких складало 3,9 % світового, доводилося 4,4 % світового сукупного продукту, тоді як у 1970 р. – тільки 1,5 %. Частка ВВП країн регіону в загальному ВВП країн, що розвиваються, була ще більшою – 26,2 % (1970 р. – 8,4 %), враховуючи, що на регіон доводилося 10,3 % території і 7,3 % населення цієї групи держав.

Збільшення майже втричі за 20 років питомої ваги регіону в світовому продукті було досягнуте за рахунок високих темпів зростання власного ВВП. Зокрема з 1960 р. по 1991 р. середньорічні темпи зростання ВВП країн регіону випереджали аналогічні показники індустріально розвинутих країн з ринковою економікою і країн, що розвиваються: 4,9 % проти (відповідно) 3,4 % і 4,8 %. В Афганістані темпи зростання ВВП з 1960 р. по 1991 р. були значно нижчими, ніж по регіону в цілому і складали у середньому 1,1 %. При цьому виявилася тенденція нерівномірності зростання ВВП країн в окремі періоди.

Досить високим для країн став рівень ВВП на душу населення. Середній його рівень у світі у 1990 р. складав

4221 дол., а для країн третього світу – 1311 дол., показник по цьому регіону дорівнював 5000 дол.

Досить високими темпами проходило зростання демографічного потенціалу країн регіону. Середньорічні темпи зростання населення значно вище за світові (1,8 %) і середні по країнах (2,4 %), що розвиваються, досягаючи 3,2 %.

Більшість країн регіону добре забезпечена природними ресурсами, тому має могутню експортну базу і веде активну зовнішню торгівлю. Безумовно, головне багатство регіону - паливні ресурси. Достовірні запаси нафти в регіоні – 60 % від світових, але розподіляються між країнами досить нерівномірно, найбільші вони у Саудівській Аравії.

На регіон доводиться третина світових запасів природного газу. Тільки у п'яти державах Аравійського півострова розвідані запаси газу складають 17 102,4 млрд м³ (Саудівська Аравія – 5 212 млрд м³, ОАЕ – 5663 млрд м³, Катар – 458,8 млрд м³).

В арабських країнах Персидської затоки найнижчі витрати на видобуток і найвища у світі продуктивність праці у нафто- і газодобувній промисловості, через сприятливі природні умови. За розрахунками фахівців, перший показник у 3,7-4 рази нижче, ніж у США, а другий – відповідно у 4-6 разів вище.

Країни регіону багаті і на інші корисні копалини. Наприклад, в Йорданії, Сирії, Ірані видобувають фосфати; ОАЕ – мідь; Саудівській Аравії – золото; Ірані, ОАЕ – сірку; Ємені – сіль; Йорданії – горючі сланці. Проте ці корисні копалини використовуються переважно для забезпечення внутрішніх потреб країн. Тому регіон екпортує на світовий ринок досить невеликий перелік сировинних товарів і напівфабрикатів, а також обмежену номенклатуру промислової і сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарська продукція складає 3,3 % від загального обсягу експорту регіону (124,7 млрд дол.), частка гірничовидобувної промисловості – 78,2 %, обробної – 17,5 %. Структура експорту нафтовидобувних і

нафтоімпортуючих країн істотним чином відрізняється. Так, не менше ніж 70% експортних доходів (Саудівська Аравія – 89,7 %, Іран – 92,5 %, Ірак – 96,8 %, Оман – 88,9 %, Кувейт – 84,1 %, Катар – 70 %) головних експортерів нафти і газу на світовий ринок доводилося на паливні ресурси. При цьому частка продукції обробної промисловості цих країн коливається від 1,7 % в Іраку до 13,7 % у Кувейті. Нафтоімпортуючі країни регіону або ті, які вивозили нафту в обмежених масштабах (наприклад, Сирія), мали більш диверсифіковану структуру експорту, в його загальному обсязі питома вага продукції обробної промисловості складала: в Ізраїлі – 87,5 %, на Кіпрі – 59,0 %, Йорданії – 45,7 %, Сирії – 42,6 %, Туреччини – 67,9 %, Ємені – 33,6 %. Значна частка експорту доводиться на продовольство і сільськогосподарську сировину: Ізраїль – 10,2 %, Кіпр – 38,6 %, Йорданія – 16,5 %, Ліван – 30,5 %, Сирія – 15,4 %, Ємен – 56,2 %.

Існує висока залежність експортних доходів регіону, його частки у світовому експорті та економічного розвитку в цілому від кон'юнктури світового ринку паливних ресурсів.

Основні соціально-економічні моделі країн Західної Азії і Північної Африки

У Південно-Західній Азії розташовано 16 країн, що складають історично утворений субрегіон, який займає велику частину Близького і Середнього Сходу (умовне поняття «Близький і Середній Схід» – територія, розташована у Південно-Західній Азії і Північній Африці). Роль Західної Азії і Північної Африки визначається значними ресурсами вуглеводневої сировини і стратегічно важливим географічним положенням. Тут знаходиться 65 % розвіданих світових запасів нафти, 30 % світових запасів природного газу, частка у світовому видобутку нафти – 30 %, природного газу – близько 6 %. У період самостійного економічного розвитку ці країни досягли значних успіхів:

1990 р. більше 25 % ВВП світу, що розвивається. Найшвидші темпи економічного зростання спостерігалися у 60-ті роки (8 %).

За показником ВВП на душу населення всі країни можна об'єднати у три групи:

- *найменш розвинені* (менше 2000 дол.) – Ємен, Афганістан і практично всі країни Північної Африки (Алжир, Західна Сахара, Мавританія, Марокко);

- *із середнім рівнем розвитку економіки* (від 2000 до 10 000 дол.) – Бахрейн, Йорданія, Ірак, Оман, Саудівська Аравія, Сирія, Туреччина, Єгипет, Туніс, Лівія;

- *з високим рівнем розвитку* (більше 10 000 дол.) - Ізраїль, Катар, Кіпр, Кувейт, об'єднані Арабські Емірати.

Більшість країн регіону завдяки забезпеченості природними ресурсами має *могутню експортну базу та активну зовнішню торгівлю*. Експортну спрямованість має видобуток палива. Найбільші запаси нафти розташовані у Саудівській Аравії. Найсприятливіші умови для нафтовидобутку, що характеризуються низькими витратами і високою продуктивністю праці, - в арабських країнах Персидської затоки.

До 1973 р. регіон був периферією світового господарства із слабим економічним розвитком на базі відсталих форм і методів господарювання. Держави прийняли крупні капіталомісткі програми розвитку національного господарства, здійснювали заходи із залучення припливу іноземного капіталу. Стратегія промислового розвитку країн регіону включала трансформацію існуючої структури виробництва на базі широкої диверсифікації і індустріалізації, створення базових галузей промисловості – нафтохімічної, металообробної, будівельної, формування агропромислового комплексу. У другій половині 70-х років почався експортоорієнтований розвиток економіки регіону, була створена розвинута

транспортна, виробнича і фінансова інфраструктура, значний промисловий потенціал, особливо у сфері переробки нафти і нафтохімії. Отримали розвиток сучасні системи охорони здоров'я і освіти. Подальший розвиток державного сектора як неефективного і соціальної сфери з надмірними необґрунтованими витратами почали негативно впливати на економіку країн. До того ж структурні перетворення не досягли бажаного рівня і не зменшили залежність економіки від нафтових доходів. Сучасні особливості розвитку: високий темп приросту населення – 2,8 % за рік; зовнішня і внутрішня міграція, наявність дешевої робочої сили в регіоні; соціально-політична нестабільність у країнах.

Країни регіону є відкритими зовнішньому світу (частка експорту регіону 28,5 % від всього азіатського експорту, а імпорту – 27 %). Основні експортні товари: нафта, нафтопродукти, газ, продукція хімічної, легкої промисловості і сільського господарства. Негативним моментом зовнішньої торгівлі є сильна монотоварна залежність багатьох країн регіону від світового ринку.

У регіоні склалися різні моделі, що визначаються багато в чому тим, наскільки на їх становлення робили вплив традиції і вірування мусульманського суспільства.

Модель розвитку Туреччини (турецька модель вестернізації): послідовність етапів пріоритету або взаємодії лібералізації, етатизму і «змішаної економіки» за західним зразком. В основі моделі довгострокова програма приватизації держпідприємств, зовні цього процесу тільки ВПК, а також удосконалюється механізм, направлений на зниження тягаря підтримки нерентабельних підприємств.

Модель арабських країн Персидської затоки: в основі підвищення ефективності власного господарства за рахунок включеності до світової економіки спочатку через експорт нафти, а потім через підключення за допомогою «нафтодоларів» до світової фінансової системи.

Іранська антизахідна модель: сучасна версія моделі направлена на поступове роздержавлення економіки та її

лібералізацію, головним є перехід до експортоорієнтованої економіки, ключові галузі – енергетика, нафтохімія, виробництво мінеральних добрив, що спирається на державний і приватний національні сектори та на іноземний капітал.

ЛЕКЦІЯ 15 ЕКОНОМІКА КРАЇН ТРОПІЧНОЇ АФРИКИ

Основні риси соціально-економічні моделі країн Тропічної Африки

Після отримання незалежності країни Африки сподівалися, що це автоматично дасть поштовх їх економічному розвитку. Але цього не відбулося і більшість країн почали деградувати. Перш за все це стосується до країн Тропічної Африки, тобто Східної, Західної, Центральної і Південної Африки, які часто називають країнами на південь від Сахари.

Спроби ліквідації економічної відсталості африканського регіону у 60-ті (модель «планованого розвитку») і 70-ті роки (модель «основних потреб») були пов'язані з пріоритетним розвитком держсектора, залученням іноземних інвестицій, збільшенням зовнішньоторговельної квоти. У 80-ті роки. МВФ рекомендував модель «структурного коректування», в основі якої лежить лібералізація господарствості, тобто відмова від активного державного втручання в економіку, стабілізація фінансової системи, світовий розвиток ринкових механізмів, формування основ приватнопідприємницької діяльності і посилення приватного сектора у провідних галузях. У 90-ті роки ця модель отримала подальший розвиток, її пріоритетним напрямом стала приватизація держпідприємств. Із середини 90-х років намітилися позитивні зрушення: за даними Економічної комісії ООН, з 1995 по 1997 р. загальний ВВП виріс на

2,3 %, а в 33 найменш розвинутих африканських державах - від 2 до 4 %. За оцінкою МВФ, економічне зростання у 1998-1999 рр. перевищує 3,2 %. У 27 державах його темпи випереджають темпи зростання населення. В структурі економіки спостерігається прискорення зростання промисловості. Разом з тим неефективний держсектор, нерозвинена економічна інфраструктура, політична нестабільність, міждержавні конфлікти, скорочення обсягів іноземних інвестицій, наростаючий зовнішній борг, обмеженість економічної самостійності у зв'язку з вимогами МВФ, проблеми виходу на зовнішні ринки, ускладнюють реалізацію цієї моделі. Також не подолана багатоукладність і змішані форми власності.

Держпідприємства характеризуються низькими показниками: низька конкурентоспроможність продукції, дефіцит коштів, висока залежність від імпорту техніки і технології, дефіцит кваліфікованих кадрів. Переважання традиційних устроїв в аграрному секторі обумовлює низьку продуктивність екстенсивних землеробства (часто монокультурного) і тваринництва на основі архаїчних форм і примітивної матеріально-технічної бази. Проблеми розвитку визначаються слабкістю механізмів держрегулювання: для більшості країн характерна відсутність дієвої податкової системи, систематизованого юридичного простору, елементарної політичної стабільності. Важливим завданням є розвиток етатизму, тобто сильної державної влади і одночасне обмеження її втручання в економіку.

Однією із найбільш розвинутих і технічно оснащених галузей є видобувна промисловість. Її розвиток пов'язаний у першу чергу з високою активністю іноземного капіталу, а частка у структурі економіки - з наявністю відповідних запасів корисних копалин. Найзначніших успіхів ця галузь досягла у Лівії, Єгипті (нафта), Алжирі (залізняк), ПАР (золото, платина, алмази, уран) і ін. Розвиток обробної промисловості Африки пов'язаний з імпортом технологій і устаткування, використанням праці кваліфікованих іноземних фахівців. Її середня по континенту частка у ВВП складає 12-13 % і коливається в окремих країнах

від 25 до 4 %. Розвиваються переробка сировини на експорт, металургія, хімічна промисловість, виробництво будівельних матеріалів, текстильна промисловість, виробництво товарів широкого споживання. Зберігаються проблеми якості і конкурентоспроможності товарів, що випускаються. Складність розвитку транспортної системи пов'язана з великою капіталоємністю транспортного будівництва, а отже, з іноземними інвестиціями.

Для Африки характерна відвертість економіки та орієнтованість на зовнішні ринки: частка експорту у ВВП складає 27,1 %. Регіон у край зацікавлений у припливі іноземних інвестицій. Але перспективи іноземних капіталовкладень несприятливі: їх щорічна величина у 1990-1995 рр. склала 3 млрд дол., що приблизно 2 % від загального обсягу іноземних інвестицій у країні, які розвиваються, і вони дуже повільно зростають.

Частка у світовій торгівлі невелика: з експорту – 2,5 %, з імпорту – 3,8 %, проте зовнішня торгівля має велике значення для розвитку регіону, а окремі товари грають важливу роль на світовому ринку (какао-боби, цинк, марганцева руда). Негативним моментом зовнішньоекономічної діяльності є її неефективність (негативний зовнішньоторговельний баланс), яка пов'язана з сировинним монотоварним характером експорту (продукція сільського господарства і гірничовидобувної промисловості) і імпортом дорогих товарів обробної промисловості (машинобудування).

Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку країн Тропічної Африки

Сучасний розвиток багато в чому визначається демографічною ситуацією у регіоні, обумовленою демографічним «вибухом». В 1960 р. населення складало 275 млн чол., до 1980 р. воно збільшилося у 1,73 рази і склало 475 млн чол., а в 1997 р. вже оцінювалося у 750 млн чол. Це обумовлено високими темпами його

природного приросту, який в Тропічній Африці в 80-ті рр. складав 2,9 % за рік та в 90-ті роки – 2,7 %, а в Північній Африці був дещо нижчим. Низка країн Африки проголосила політику регулювання сім'ї і скорочення темпів приросту населення, схвалені національні програми планування сім'ї.

Складна соціально-економічна ситуація зумовила появу на континенті майже всіх видів зовнішньої і внутрішньої міграції. Основним центром тяжіння робочої сили з континенту, особливо з Алжиру, Марокко та Єгипту, є Західна Європа.

Із 70-х років формується потік емігрантів з Африки до країн Персидської затоки, в яких на початку 90-х років іноземці вже складали близько 70 % робочої сили цієї частини Західної Азії. Основними постачальниками робочої сили стали Єгипет, а також країни Північної і Східної Африки.

Трудова міграція має позитивні і негативні наслідки для країн. Грошові перекази мігрантів грають важливу роль, особливо для малих країн, є важливим джерелом їх валютних надходжень. Наприклад, це джерело в Буркіна-Фасо забезпечує від 30 до 40 % всіх надходжень від експорту. До негативних моментів відноситься те, що країни втрачають висококваліфіковану робочу силу, що знижує ефективність їх виробництва (Єгипет, Алжир, Малі та ін.)

Характерною для Африки є внутрішня міграція. Велика кількість мігрантів на континенті доводиться на жителів найбільш бідніших країн, що виїжджають тимчасово або постійно на заробітчанство у більш багаті країни. Центрами тяжіння є ПАР – у Південному субрегіоні, Нігерія і Кот-д'Івуар – у Західній Африці, Лівія, Марокко, Єгипет – у Північному субрегіоні, Танзанія і Кенія – у Східному, Заір і Замбія – у Центральному субрегіоні.

Всі країни Африки можна підрозділити на дві групи – з низьким і середнім рівнем розвитку, оскільки жодна з них не має показника ВВП на душу населення вище 7 тис. дол. Тому для більш детального обліку особливостей економічного розвитку субрегіонів і країн Африки прийняті такі показники рівня розвитку: низький - менше 500 дол./чол., нижче середнього – 500-1500, вище середнього – 1500-

2500, відносно високий – більше 2500 долл/чол.

Найбільш розвиненими субрегіонами Африки є Південний (середній показник ВВП на душу населення - 2750 дол.) і Північний (1470 дол.).

У Південному субрегіоні тільки ЮАР і Ботсвана мають високий рівень розвитку (більше 3000 дол/чол). Намібія відноситься до групи з рівнем розвитку вище середнього (2200 дол/чол.). Решта країн входить до групи з рівнем розвитку нижче середнього.

Аналіз ВВП за секторами господарствості дозволяє виділити п'ять груп країн Африки. Перша група включає країни з визначальною роллю промисловості і сфери послуг. Частка аграрного сектора складає менше 20 %. До другої групи віднесені країни з високою часткою сільського господарства і промисловості. До третьої групи входять країни з переважанням сфери послуг і високою часткою сільського господарства. Четверту формують країни, в яких висока частка третинного сектора, а аграрний і промисловий сектори мають приблизно рівні частки. І до п'ятої віднесені країни, господарство яких характеризується відносно рівномірною часткою всіх секторів: аграрного, промислового і сфери послуг.

Перша група займає домінуючу позицію у Північному і Південному субрегіонах. Ця група в умовах Африки є найефективнішою, що підтверджують показники ВВП на душу населення. Великі обсяги ВВП на душу досягаються завдяки експорту нафти, газу, фосфоритів та інших сировинних товарів. У Східному субрегіоні переважають друга і третя групи. Висока частка або переважання аграрного сектора, який базується на дрібнотоварних, відсталих, малоефективних формах господарювання, істотно знижує ВВП і дохід країн, що входять до субрегіону, який має найнижчий показник ВВП на душу населення (менше 200 дол.). У Західній Африці поширені в основному країни третьої і четвертої груп. Середній по субрегіону показник ВВП на душу населення значно поступається середньоафриканському показнику (близько 330 дол.). Для

Центральної Африки характерними є третя і перша групи країн. Субрегіон має низький рівень розвитку і за показником ВВП на душу населення поступається всім іншим субрегіонам (250 дол.). Це обумовлено високою часткою аграрного сектора у господарстві субрегіону. Крім того, промисловість субрегіону має ряд особливостей, які негативно позначаються на економічному розвитку Центральної Африки: переважання видобутку мінеральної сировини над його промисловою переробкою, нерозвиненість промислової інфраструктури тощо. Негативний вплив на розвиток промисловості мав і зовнішній чинник: постійне падіння цін на більшість сировинних ресурсів, що понизило доходи від сировинного експорту країн Африки.

ЛЕКЦІЯ 16 ЕКОНОМІКА КРАЇН ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Латинська Америка (ЛА) у світовому господарстві

У господарському розвитку країни ЛА пережили три «великі економічні хвилі». Формула еволюції: досягнення та успіхи держсектора – переоцінка ролі держави і наростання самовдоволення – гіпертрофія держрегулювання і зниження ефективності держпідприємств – зростання бюрократії і корупції – збільшення бюджетного дефіциту та інфляція – падіння престижу протекціонізму і держсектора.

Із середини 70-х років перший ешелон країн (Чилі, Уругвай і Аргентина) декларував перехід до нової стратегії розвитку – ліберальної, точніше, неоліберальної, тобто різке скорочення втручання держави в інвестиційні, кредитні, валютні і зовнішньоторговельні операції та звуження її участі у власне підприємницькій діяльності. Ключовою реформою стала приватизація. Реформування економіки на цьому етапі виявилось або малоуспішним (Чилі), або зовсім провалилося (Аргентина, Уругвай). Реформи проводилися у рамках військово-диктаторських режимів, суть перетворень зводилася в основному до повернення націоналізованої власності колишнім власникам

і лібералізації зовнішньоекономічної діяльності.

Зараз процес приватизації майже завершений у Чилі і Мексиці, наближається до кінця в Аргентині і Перу, знаходиться на підйомі в Уругваї, Еквадорі та інших країнах. Країнам ЛА вдалося подолати наслідки важкої економічної кризи початку 80-х років і розпочати перебудову національних господарсько-технологічних структур. Хоча сумарні темпи зростання регіону у 1991-1994 рр. складали у середньому 3 % за рік (у кінці 80-х років – менше 1 %), деякі країни (Чилі, Аргентина, Перу, Венесуела, Уругвай, Панама, Домініканська республіка та інші) досягали 4-8 %. Якщо у 1990 р. ще залишалось шість країн з негативним приростом валової продукції, то в подальші роки їх кількість скоротилося до двох-трьох (включаючи Нікарагуа і Гаїті). Зріс зовнішньоторговельний оборот, вплив капіталів за кордон змінився їх припливом, підвищилася суспільна продуктивність праці, за типом далекосхідних «тигрів» з'явилися латиноамериканські «ягуари» і «пуми». Поворот у бік демократії (наприклад, у Чилі) співпав за часом з досягненням економічної стабілізації. Велику роль зіграла допомога, надана традиційними партнерами, головним чином США.

Серед головних цілей реформ виділялося оздоровлення фінансової системи, подолання інфляції, а у ряді країн і гіперінфляції. Свого максимуму інфляція досягла у 1989 р. і 1990 р., коли її рівень склав 1200 %, а в окремих країнах – навіть 5000-8000 % (Нікарагуа, Перу, Аргентина і Бразилія). У цій проблемі концентрувалися головні біди економіки і суспільства: ослаблення підприємницької діяльності і мотивації до праці, пріоритет швидкої і нерідко сумнівної наживи тощо.

Істотну роль у санації фінансової системи у Чилі (1990 р.), Аргентині (1992 р.) і Мексиці (1993 р.) зіграла автономізація центральних банків цих країн, додання їм незалежного по відношенню до виконавчої влади статусу. В Аргентині були встановлені чіткі межі кредитування центральним банком уряду в частині його бюджетних

витрат, головним завданням банку стала підтримка національної валюти як основи фінансової нормалізації (встановлений у 1991 р. паритет песо і долара, що зберігається і сьогодні).

Перехід до реформ і їх реалізація відбуваються скрізь по-різному і зовсім нелегко. У Мексиці їм передувала розробка ряду загальнонаціональних і галузевих планів і програм розвитку, внаслідок чого економічна трансформація протікала в рамках конституції і на основі спадкоємності. У Болівії перетворення економіки розвернулися у ситуації глибокої фінансової кризи, яка розвивалася на фоні серії державних переворотів. В Уругваї зміна економічної стратегії була зроблена після того, як суспільство перейшло від військового правління до цивільного.

Гальмом на шляху перетворень є наявність у тієї або іншої країни крупного зовнішнього боргу. Досягаючи критичної маси (у кожній країні вона своя – залежно від конкретного потенціалу), він починає обмежувати свободу дій держави, вибору власної стратегії розвитку.

Проблематичною є ситуація у сфері зовнішньої торгівлі. Тим часом лібералізація зовнішньої торгівлі привела не тільки до дефіциту (в Аргентині 2,7 млрд, дол. у 1992 р. і 3,4 млрд у 1993 р.), що зростає, але і до напливу на місцевий ринок товарів, які тіснять національну продукцію як у сфері промисловості (закриття ряду металургійних, текстильних та інших підприємств у Мексиці), так і сільського господарства. У Колумбії, Венесуелі, деяких інших країнах вирощування пшениці, рису, окремих інших культур, яке раніше не тільки задовольняло внутрішні потреби, але і забезпечувало експорт, в нинішніх умовах стало скорочуватися. Сумарний дефіцит платіжного балансу регіону за поточними операціями збільшився з 6 млрд дол. у 1990 р. до 43 млрд у 1993 р.

Основні риси соціально-економічного розвитку Латинської Америки

Країни ЛА, а це 33 суверенні держави і деякі залежні території, характеризуються певною загальною історичною долею, близькістю культури, яка не може не впливати на спільність багатьох рис їх сучасного соціально-економічного розвитку. І все-таки країни регіону істотним чином розрізняються за рівнем економічного розвитку, економічним і технічним потенціалами. Крім того, вони помітно відрізняються природно-географічними умовами, чисельністю населення, особливостями розвитку, які історично склалися, а також особливостями включення до МРП та іншими факторами.

Економіка ЛА характеризується нерівномірним розміщенням продуктивних сил, значною строкатістю за рівнем і темпами зростання, величезною концентрацією господарської діяльності у небагатьох промислових центрах. 1/3 промислового потенціалу регіону сконцентрована в зонах трьох міст-гігантів – Мехіко, Сан-Паулу, Буенос-Айреса. Ще вище рівень такої концентрації в окремих країнах: 65 % промислової продукції Аргентини виробляється у районі Великого Буенос-Айреса і Росаріо; 80 % промислової продукції Бразилії доводиться на трикутник Сан-Паулу – Белу-Оризонті – Ріо-де-Жанейро; 75 % промислового виробництва Уругваю зосереджено в Монтевідео. Величезні диспропорції існують між територіями країн у розподілі енергопостачання, шосейних доріг і залізниць, засобів зв'язку тощо.

Головною сферою матеріального виробництва ЛА стає обробна промисловість. На ЛА припадає 6,5 % виробництва продукції даної промисловості розвинутих країн і країн, що розвиваються. Серед країн, що розвиваються, цей показник досягає майже 45 %. Помітні зміни у сфері цієї

промисловості відбулися у 70-ті роки. В Аргентині, Бразилії, Мексиці виникли нові, сучасні підприємства і промислові комплекси у сфері верстатобудування, автомобіле- і суднобудування, авіаційної та атомної промисловості. Прискореними темпами почала розвиватись обробна промисловість Венесуели, Колумбії, Перу і деяких інших країн. Виникли металообробні, нафтопереробні підприємства в країнах Центральної Америки і Карибського басейну. Спостерігається контрастність у рівнях розвитку окремих країн. За середніми показниками регіону криються великі відмінності між країнами. На Аргентину, Бразилію і Мексику доводиться майже 75 % продукції обробної промисловості ЛА в цілому. Рівень розвитку обробної промисловості в регіоні визначається розвитком цієї галузі в Бразилії, Аргентині, Мексиці, а також у Венесуелі, Колумбії, Чилі і Перу, на які доводиться 9/10 продукції обробної промисловості регіону.

Структура обробної промисловості також неоднорідна. В Аргентині, Бразилії, Мексиці вона порівняно диверсифікована: в країнах «великої трійки» є майже всі сучасні галузі легкої і важкої промисловості, а переважаюче місце належить крупним підприємствам, на які доводиться понад 60 % зайнятих і близько 5 % вартості продукції. У Болівії, Парагваї, Гаїті як країнах з відсталою структурою обробної промисловості переважають підприємства кустарного типу з виробництва напівфабрикатів і виробів споживацького призначення.

Відчутною залишається питома вага сільського господарства в економіці країн ЛА, хоча його частка у ВВП має тенденцію до зниження. Цей регіон вирощує понад 6,5 % світового виробництва пшениці, майже 15 % кукурудзи, до 20 % бавовни, понад 60 % кави, майже 50 % бананів, понад 15 % м'яса, від 20 до 30 % цукру-сирцю.

Для сільського господарства також властива нерівномірність у географічному розміщенні. Не менше 2/3 обсягу виробництва за вартістю виробляється в країнах

«великої трійки» – Бразилії, Мексиці, Аргентині. Ця нерівномірність посилюється деформованим характером сільськогосподарського виробництва, обумовленим його залежністю від зовнішнього ринку. Сформувалася однобока спеціалізація на експортних культурах. Для Бразилії і Колумбії головною експортною сільськогосподарською культурою є кава, для Еквадору – банани, для Аргентини – продукція тваринництва і пшениця, для Уругваю - продукція тваринництва, для країн Центральної Америки – кава, банани, бавовна, для держав Карибського басейну – цукрова тростина, банани.

ЛЕКЦІЯ 17 НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА АВСТРАЛІЇ, НОВОЇ ЗЕЛАНДІЇ ТА КРАЇН ОКЕАНІЇ

Економічна модель розвитку Австралії

Австралійський Союз – держава у складі співдружності націй. До своїх державних кордонів вона включає материк Австралію, великий острів Тасманію, ряд дрібніших островів, розташованих поблизу берегів континенту – Кінг, Кенгуру, Фліндерс, Мелвілл, Ашмор, Картъє та ін. Загальна площа країни складає 7,7 млн км². Населення країни порівняно невелике – усього близько 16 млн чоловік. Населення Австралії розміщується вкрай нерівномірно: основна його маса концентрується на узбережжі материка, головним чином на східному і південно-східному. Високою є концентрація населення у містах (80 % загальної кількості). Тільки в шести адміністративних центрах (Сідней, Мельбурні, Брісбені, Перті, Хобарті, Аделанді) зосереджено

близько 1/2 усього населення країни. Останнім часом відбулися зрушення у розміщенні населення. На півночі, заході і півдні Австралії виникли нові промислові райони, що стали залучати переселенців з інших місцевостей.

Найбільша частка населення зайнята в обробній промисловості (1,5 млн чол.). Дещо поступаються за кількістю зайнятих оптова і роздрібна торгівля (1,4 млн чол.), а також сфера обслуговування (0,9 млн чол.), куди включається освіта, охорона здоров'я і т. ін. У сільському господарстві зайнято лише 0,6 млн чол.

Австралія багата різноманітними корисними копалинами. Нові відкриття мінеральних руд, що були зроблені на континенті за останні 20 років, висунули країну на одне з перших місць у світі по запасах і видобутку таких корисних копалин, як залізна руда, боксити, свинцево-цинкові руди. Крім того, Австралія багата на поліметали (свинець, цинк із домішкою срібла і мідь), золото, уран, кам'яне вугілля, у надрах Австралії і на її шельфі знаходяться великі родовища нафти. З неметалічних корисних копалин зустрічаються різні за своєю якістю в і промисловому використанні глини, піски, вапняки, азбест, а також слюда і різноманітні будівельні матеріали.

Завдяки тому що Австралія має достатню кількість різних природних ресурсів, великий розвиток тут отримала гірничовидобувна промисловість, що є однією з провідних і найбільш старих галузей господарства. Австралія не тільки забезпечує внутрішні потреби в корисних копалин, але також і експортує їх в інші країни. Такі копалини, як залізна руда, кольорові метали і їхні сплави, кам'яне вугілля, боксити, складають значну частину австралійського експорту.

Моря й океани, які омивають береги Австралії, мають важливе значення для економічного життя країни. У навколишніх морях ловлять рибу, займаються розведенням їстівних устриць. У теплих прибережних водах на півночі і північному сході ведеться промисел морських черепах, трепангів, крокодилів і молюсків-перлинниць.

Разом з тим Австралія небагата гідроенергетичними ресурсами, тому що клімат більшої частини континенту відрізняється великою посушливістю і річок на території країни мало.

Велике значення для розвитку господарства мало те, що за всю історію свого існування Австралія не зазнала військових руйнувань. Під час Другої світової війни, коли Австралія стала основною опорною базою для спільних австрало-американських воєнних дій на Тихому океані, США будували на її території військові склади, шосе, під'їзні колії, сприяючи, таким чином, розвитку інфраструктури. Саме у військові роки в Австралії швидко почали розвиватися галузі, пов'язані з виробництвом озброєння. У результаті зростаючого попиту на товари військового виробництва відбувався процес індустріалізації країни.

В рамках міжнародного розподілу праці Австралія виступає як постачальник сировинних і продовольчих товарів. Але необхідно відзначити, що на відміну від інших високорозвинених економічних країн, Австралія імпортує більше промислових товарів, ніж експортує. Австралія відіграє істотну роль у світовому виробництві і торгівлі пшеницею, м'ясом, цукром та іншими товарами, а також вовною і різними коштовними видами мінеральної сировини: залізної руди, кам'яного вугілля, поліметалів, бокситів. Австралія є одним з провідних виробників бокситів (41 % світового виробництва бокситів у 1999 р.).

Для економіки Австралії характерний досить високий рівень концентрації виробництва і централізації капіталу. Усі галузі господарства контролюються гігантськими монополіями, що зосередили у своїх руках не тільки промислове виробництво, сільське господарство, банківську справу, страхування та інші фінансові операції, а також оптову і роздрібну торгівлю, газети, радіо, телебачення.

Сільське господарство Австралії відрізняється високою товарністю, у ньому широко застосовуються машини і наймана праця. Австралія – країна історично сформованого великого землеробства. Ферми, що мають великі ділянки

землі, знаходяться головним чином у посушливих внутрішніх частинах країни і на її півночі. Австралійські ферми є високо механізованими і вимагають мінімальних витрат людської праці. Тільки 5 % робочого населення країни зайняті у цій галузі, проте вони виробляють майже половину продовольства, необхідного для задоволення потреб населення.

Сільськогосподарські землі включають лише 65 % Австралійського континенту. Сільськогосподарські культури вирощуються тільки на 5% цієї землі. Проте використання сучасних ефективних методів дозволяє збирати високі врожаї навіть з таких незначних площ. Провідне місце у сільському господарстві Австралії належить пасовищному тваринництву, де перше місце займає вівчарство. Серед розвинутих країн Австралія займає перше місце по поголів'ю і настригу вовни. Основну групу загального поголів'я овець складають мериноси, вовна яких найбільш високої якості і є найдорожчою. В Австралії розвинуті також м'ясна велика рогата худоба. З експорту яловичини і телятини Австралія займає одне з лідируючих місць у світі. Розведенням овець і великої рогатої худоби займаються майже у всіх штатах Австралії. В країні розвинуте птахівництво: у невеликій кількості розводять індичок, зовсім мало гусаків і качок.

Серед хліборобських культур провідне місце займає пшениця. Пшеницю, як і інші зернові культури (овес, ячмінь, кукурудзу), в основному вирощують на багатих землях без застосування штучного зрошення. Важливими галузями є також садівництво та овочівництво. В Австралії вирощують ананаси, манго, банани. У південній і південно-східній частинах узбережжя на зрошуваних землях розміщуються сади, де культивуються цитрусові, абрикоси, персики, сливи. Також в Австралії вирощують бавовну, тютюн та інші технічні культури.

Загальноєкономічні тенденції розвитку Нової Зеландії

Площа країни – 268,7 тис. км², населення близько 3 млн. чол. У світовому господарстві Нова Зеландія відіграє роль постачальника найважливішої сільськогосподарської продукції - вершкової олії, сиру, вовни, м'яса. Її економіка багато в чому залежить від потреб світового ринку на цю продукцію. У зовнішньополітичному відношенні Нова Зеландія тісно пов'язана з найбільшими державами, особливо із США.

Паливною і мінеральною сировиною Нова Зеландія забезпечена недостатньо. Останнім часом відкриті великі родовища газу, але його видобуток поки ще обмежений.

У загальному розподілі самодіяльного населення за основними галузями господарства помітно значною є частка зайнятих у промисловості – 47 %. У сільському господарстві зайнято 11 %, в інших галузях – 42 %. Серед зайнятих частка найманих робітників у цілому по народному господарству складає 85 %, причому велика частина з них працює у промисловості, торгівлі та у сфері послуг, менша – у сільському господарстві.

Нова Зеландія довгий час розвивалася як аграрна країна. Проте тепер провідне місце зайняла промисловість, що дає 42 % валового національного продукту. Якщо за післявоєнний період обсяг сільськогосподарського виробництва виріс на 70 %, то промислового – майже на 340 %. У галузевій структурі промисловості зросла питома вага обробної індустрії, зокрема електротехнічної та хімічної. Усе це є підставою для віднесення сучасної Нової Зеландії до індустріально-аграрних країн світу.

Відносна вузькість внутрішнього ринку, часті коливання світових цін на предмети традиційного новозеландського експорту підсилюють залежність господарства від іноземного капіталу. Поряд з англійським активно проникає до країни американський, а також японський, німецький, австралійський капітал. У Новій Зеландії велику роль мають державно – монополістичні форми господарства країни. Державі належить, за невеликим винятком, майже весь

залізничний транспорт, дорожня мережа, вугільна промисловість.

Незважаючи на значні зрушення у розвитку за післявоєнні роки промисловість усе ще відрізняється неповнотою і вузькістю складу галузей, великою залежністю від імпортової сировини й устаткування. Дотепер переважне значення мають легка і харчова промисловість. На них припадає більш 60 % промислової продукції країни. Машинобудування і металообробка представлені головним чином складанням і частково виробництвом приладів і машин, зокрема складанням, а також ремонтом автомобілів. Своєрідною є паливно-енергетична база промисловості Нової Зеландії. Велику частину електроенергії виробляють гідроелектростанції. Поширені геотермальні станції. Значення теплових електростанцій у господарстві країни невелике через відсутність достатньої кількості палива.

Сільське господарство Нової Зеландії відрізняється вузькою спеціалізацією і високою товарністю. Головною і традиційною галуззю сільського господарства є тваринництво. Воно дає близько 90 % вартості сільськогосподарської продукції. Країна виділяється виробництвом і вивезенням на світовий ринок вершкової олії, м'яса і вовни. Овець у країні – 60 млн голів, що майже у 20 разів більше, ніж жителів. Така спрямованість частково складалася, як результат колонізаторської політики, що визначила Новій Зеландії роль аграрно-сировинного «придатка» Великобританії й інших країн.

Структура господарства Нової Зеландії дуже чітко виявляється у зовнішньоекономічних відносинах. Перше місце в експорті займають продукція харчової промисловості і сільськогосподарська сировина: м'ясо і м'ясопродукти – 34 % загальної вартості вивезення, вовна – 19 %, олія й інші молочні продукти – 20 %. В імпорті переважають промислове устаткування, нафтопродукти, каучук, борошно, цукор, чай. Основні зовнішньоторговельні партнери – Великобританія, США, Японія, Австралія. За розмірами зовнішньоторговельного обороту на душу

населення Нова Зеландія входить звичайно в першу десятку країн світу.

Економічний розвиток Океанії

Океанія – найбільше у світі скупчення островів та архіпелагів, зосереджених головним чином у центральній і південно-західній частині Тихого океану. За природою і населенням острова Океанії звичайно розділяють на три основні групи: Мікронезію (дрібні острови), Меланезію (острови чорних) і Полінезію (безліч островів). До Мікронезії відносяться острови, що розташовані у західній частині океану: Каролінські, Маршаллові, Науру, Гілберта та ін. Меланезія розташована у південно-західній частині Тихого океану і включає найбільші острови: Нову Гвінею, Соломонові острови, архіпелаг Бісмарка, Нову Каледонію, Нові Гебриди, Фіджі та ін. Полінезію утворюють острови середньої частини океану; Токелау, Тонга, Самоа, Кука, Маркізькі, Пасхи, Туамоту, Тубуаї та ін. До цієї групи відносяться також Гавайські острови, що є штатом США.

Острови Океанії за походженням вулканічні, коралові або материкові. У центральних горах Нової Гвінеї знаходиться найвища вершина всієї Океанії - гора Джая (5029 м). По країнах островів, особливо материкових, розташовані низинні рівнини.

З корисних копалин найбільше значення мають руди нікелю, хрому (Нова Каледонія, Фіджі), фосфорити (Мікронезія), нафта (Нова Гвінея); крім того, є золото, срібло (Фіджі). У цілому за запасами природних ресурсів острови бідні. Клімат більшості островів тропічний. Ріки й озера є головним чином на великих островах західної частини Океанії. Вони багатоводні, відрізняються бурхливими паводками.

Рослинний світ представлений пальмами, бамбуками, деревоподібними папоротями. З культурних рослин Океанії, крім типічної кокосової пальми, широко поширені сагова пальма, хлібне дерево, манго, папайя - динне дерево,

цукрова тростина. Тваринний світ не є різноманітним. На Новій Гвінеї і на сусідніх архіпелагах живуть какаду, райські птахи. По всій Океанії поширені такі тварини, як лет.чі собаки, м'ясоїдні голуби, птахи-медососи.

Особливості розвитку островів Океанії пов'язані з їхньою розкиданістю у межах великого району та ізольованістю. Переважна частина островів Океанії продовжує залишатися під колоніальним управлінням. Найбільшою колоніальною державою у басейні Тихого океану є Австралія, у володінні якої знаходиться територія Папуа - південно-східна частина Нової Гвінеї. Колонії мають Великобританія, Франція, США. США захопили понад 2100 островів, переважно невеликих, частина з яких використовується як військові бази і полігони. Головна військова база в цьому регіоні – о. Гуам, де американські військовослужбовці (близько 40 тис. чол.) складають третину населення.

На відміну від Австралійського Союзу і Нової Зеландії, в Океанії більшість населення складають корінні жителі. На вихідців із країн Європи та Азії припадає приблизно 20 %. Це англійці, французи, китайці, японці, індійці та інші. Населення переважно зайняте у сільському і лісовому господарстві, рибальстві і лише незначна частина у промисловості і будівництві. На більшості островів, особливо дрібних, ведеться примітивне сільське господарство. Значна частина населення харчується плодами кокосової пальми, хлібного дерева, солодкою картоплею - бататом, бананами.

Разом з тим є і сучасні плантаційні господарства, які орієнтуються на вирощення експортних культур. Це стосується насамперед, вирощування копри (ядро кокосового горіха). На Океанію припадає 9 % світового вивозу копри. Крім цього, велике значення мають ананаси (90 % світового збирання).

До експортних культур Океанії відносяться також цукрова тростина, каучук, какао, кава, банани, арахіс. Плантаційні господарства належать переважно США,

Великобританії, Франції, Австралійському Союзу. Ці країни контролюють видобуток і збут на світовий ринок нікелю, хрому, фосфоритів.

Розвинутої обробної промисловості в Океанії немає. Мають місце лише підприємства з переробки сільськогосподарської продукції, яка йде на експорт. Звозяться ззовні навіть ті продукти, які могли б вироблятися власними силами: борошно, м'ясо, цукор. Японці та американці ловлять рибу біля островів Океанії і продають її місцевому населенню. Іноземний капітал прагне зберегти колоніальну структуру господарства у цій частині світу. Зовнішньоторговельний баланс Океанії в цілому пасивний.

Західне Самоа - держава, що займає західну частину архіпелагу Самоа і раніше була німецькою колонією, а потім підмандатною територією Нової Зеландії. У 1962 р. Західне Самоа стало суверенною державою.

Основа економіки – землеробство і рибальство. Вирощується і вивозяться копра, банани, какао. Промисловість представлена невеликими підприємствами з переробки сільськогосподарських продуктів і лісу. В останні роки швидко розвивається туризм, що став одним із джерел прибутків країни.

Науру – держава на однойменному острові у центральній частині Тихого океану. Після Першої світової війни острів був підмандатною територією Англії, Нової Зеландії та Австралії, а після Другої світової війни став підопічною територією ООН під керуванням цих трьох держав. У 1968 р. Науру була проголошена суверенною державою. Головне природне багатство острова - фосфорити, запаси яких складають 100 млн т, а щорічний видобуток – близько 2,2 млн т. На острові розвинуте кустарне ремесло, вирощують тропічні культури.

Тонга – держава у західній частині Тихого океану. За володіння Тонга тривалий час йшла завзята боротьба між Англією, Німеччиною і США. У 1900 р. між Англією і Тонга був укладений договір «дружби», за яким королівство Тонга

оголошувалося самоврядною державою під протекторатом Великобританії, а 4 червня 1970 р. королівство було проголошено суверенною державою. Основа економіки – вирощування і вивезення кокосової копри, бананів. Частина населення зайнята рибальством і тваринництвом.

Дуже розвинуте прикладне народне мистецтво. Місцеві умільці створюють надзвичайні, загадкові малюнки на особливій тканині – тапа (виготовленій з бананового листа), моделі каное, очеретяні капелюхи, віяла. Але найбільше виробів з черепашок – намиста, браслети, брошки і т. ін.

Фіджі – держава на островах тієї ж назви, що розташовані на схрещенні шляхів, які проходять через південну частину Тихого океану. Столиця – Сува. Населення складається з двох основних національностей: корінних фіджійців та індійців, нащадків завезених сюди англієцями з Індії робітників на плантації цукрової тростини. Острова Фіджі були англійською колонією. 10 жовтня 1970 р. Фіджі стали суверенною державою. Головна галузь фіджійської економіки – сільське господарство. Основні культури – цукрова тростина та кокосова пальма. Вирощують також банани, ананаси, рис, тютюн. Цукрова промисловість контролюється австралійською монополією «Колоніел шугар ріфайнінг компані», хазяйнування якої на фіджійських островах порівнюють з діяльністю відомої «Юнайтед фрут компані» у Латинській Америці. Друга за значенням галузь економіки – виробництво кокосової олії, яке знаходиться під контролем також австралійського капіталу. Промисловість розвинута слабо. Головна галузь - гірничовидобувна: видобуток золота, срібла, марганцевої і мідної руди. Обробна промисловість представлена невеликими підприємствами з переробки сільськогосподарської продукції, цементними і лісопильними підприємствами, судноремонтними майстернями. Важливою статтею доходів став міжнародний туризм. У зв'язку з цим модернізовано міжнародний аеропорт на о. Віт-Леву, побудовано численні готелі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Мировая экономика. Экономика зарубежных стран: Учебник /Под ред. В.П. Колесова, М.Н. Осьмовой. - М.: Флинта, 2000.
- 2 Мировая экономика: Учебник / Под ред. А.С. Булатова. - М.: Экономистъ, 2004.
- 3 Кудров В.М. Мировая экономика: - М.: БЕК, 1999.

- 4 Ломакин В.К. Мировая экономика: Учебник. - М., 2005.
- 5 Дейнека А.Г. Страноведение. Общая часть. - Харьков, 2000.
- 6 Бугай В.Б., Ливенцов Н.Н. Международные экономические отношения.- М.: Финансы и статистика, 1996.
- 7 Киреев А.П. Международная экономика: Учеб. пособие. Ч.1, 2. М., 1999.
- 8 Кругман П.Р., Обстфельд М. Международная экономика. Теория и политика: Учебник / Пер. с англ. - М.,1997.
- 9 Линдерт П.Х. Экономика мирохозяйственных связей / Пер. с англ. - М.,1992.
- 10 Носкова И.Я., Максимова Л.М. Международные экономические отношения. - М.: Юнити,1995.
- 11 Пембро М. Международные экономические, валютные и финансовые отношения / Под общ. ред. Бабищевой Н.Р.; пер. с франц. - М.: Прогресс–Универс, 1994.
- 12 Овчинников К. Международное разделение труда: модели, тенденции, прогнозы. - М.,1998.
- 13 Авдокушин Е. Международные экономические отношения. - М., 1997.
- 14 Дюмулен И.И. Всемирная торговая организация. - М., 1997.
- 15 Шреплер Х.-А. Международные экономические организации. - М. 1998.
- 16 Мельянцев В. Восток и Запад во втором тысячелетии: экономика, теория и современность. - М., 1996.
- 17 Тодаро М. Экономическое развитие. - М., 1997.
- 18 Орлов Б., Тиммерманн Х. Россия и Германия в Европе. - М., 1998.
- 19 Бабин Э., Градобитова Л. Новые тенденции в современных международных экономических отношениях развитых стран. - М., 1999.
- 20 Авдокушин Е. Теоритические основы

экономической реформы в КНР. - М., 1991.

21 Карлусов В. Частное предпринимательство в Китае. - М., 1996.

22 Пивоварова Э. Строительство социализма со спецификой Китая. Поиск пути. - М., 1992.

23 Потапов М. Внешнеэкономическая политика Китая: Проблемы и противоречия. - М., 1998.

24 Широков Г. Парадоксы эволюции капитализма (Запад и Восток). - М., 1998.

25 Юрлов Ф. Россия и Индия в меняющемся мире. - М., 1998.

26 Былиняк С. Адаптация к мировому хозяйству: Опыт Азии и российские проблемы. - М., 1998.

27 Воронцов А. Республика Корея: социально-экономическая структура и торгово-экономические отношения с СНГ. - М., 1998.

28 Черкасов Ю. Тропическая Африка: есть ли выход из экономического тупика? - М., 1995.

29 Бобровников А. Латинская Америка: Стратегия и практика экономической модернизации в период перехода к индустриальной цивилизации. - М., 1998.

30 Некипелов А.П. Очерки по экономике посткоммунизма. - М., 1996.

31 Строев Е., Бяхман Л., Кротов М. Экономика Содружества Независимых Государств накануне третьего тысячелетия. - СПб., 1998.

32 Кириченко В., Рibaков О., Чекуров В. Пути формирования новой системы экономических отношений государств СНГ. М., 1994.

